

Предупреждение ПРЕСТУПНОСТИ

КАЗАХСТАНСКАЯ КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ АССОЦИАЦИЯ

ISSN 1608-84-17

№3 (75) - 2025

ЮРИДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Журнал издается с 2001 года

ПРЕДУПРЕЖДЕНИЕ ПРЕСТУПНОСТИ

ЮРИДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Учредитель и издатель:

Казахстанская криминологическая
ассоциация

Издается с 2001 года

**Председатель редакционной
коллегии – Рогов И.И.**

**Состав Редакционной
коллегии**

Когамов М.Ч. – д.ю.н. (Казахстан)
Имашев Б.Т. – к.ю.н. (Казахстан)
Джансараева Р.Е. – д.ю.н. (Казахстан)
Мами К.А. – д.ю.н. (Казахстан)
Жалаири О.Ш. – д.ю.н. (Казахстан)
Сайтбеков А.М. – д.ю.н. (Казахстан)
Жетписов С.К. – д.ю.н. (Казахстан)
Голик Ю.В. – д.ю.н. (Россия)
Зайцев О.А. – д.ю.н. (Россия)
Мацкевич И.М. – д.ю.н. (Россия)
Ключко Р.Н. – к.ю.н. (Беларусь)
Маткаримова Г.А. – д.ю.н. (Узбекистан)
Абзалова Х.М. – д.ю.н. (Узбекистан)
Рысмендеев Б.Д. – д.ю.н. (Кыргызская Республика)

Главный редактор:

Алибаева Г.А. – д.ю.н. (Казахстан)

Ответственный секретарь:

Дузбаева С.Б. – доктор PhD

Журнал зарегистрирован Министерством информации
и общественного согласия Республики Казахстан 1 августа 2000г.
Свидетельство о регистрации №1416-Ж. 1608-8417.
Подписной индекс: 75714

Адрес: Республика Казахстан 050022, г. Алматы,
ул. Курмангазы, 107. тел. 8 727 350-78-88 вн.(200)
факс: 8 727 292-98-77
e-mail: kazcrim@mail.ru www.kazcrim.com

СОДЕРЖАНИЕ

Абдихаликов А.А. Высокая латентность организованной преступности: Казахстанский контекст и факторы формирования	3
Абдуалипова К.Ж. Азаматтық қоғам және құқықтық мемлекет	13
Байсалова Г.Т. Государственно-правовое развитие Республики Казахстан в эпоху цифровизации	22
Муканова А. Неприкосновенность частной жизни: Современные риски, связанные с обработкой персональной информации	28
Тарап Ж.Д., Ильясова А.Е., Тургумбаев А.Е. Цифрлық дәуірдегі құқықтық сана: жаңа сын-қатерлер мен мүмкіндіктер	37
Тарап Ж.Д., Ильясова Б.К. Цифрлық кеңістіктегі адам құқықтарын қорғаудың құқықтық реттелуі	40
Тлемисов Д. Климаттың өзгеруі жағдайында Орталық Азияның трансшекаралық су ресурстарын халықаралық-құқықтық реттеу: мәселелер мен жетілдіру жолдары.....	44
Тлемисов Д. Орталық Азия мемлекеттерінің климаттық құқықтық субъектілігін қалыптастырудағы халықаралық ұйымдардың рөлі	46

УДК. 343.2/7:355

Абдихаликов А.А.

Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы
e-mail: abdikhaliykov@mail.ru

ҰЙЫМДАСҚАН ҚЫЛМЫСТЫҢ ЖОҒАРЫ ЛАТЕНТТІЛІГІ: ҚАЗАҚСТАНДЫҚ КОНТЕКСТ ЖӘНЕ ҚАЛЫПТАСУ ФАКТОРЛАРЫ

Андатпа. Мақалада Қазақстан Республикасында ұйымдасқан қылмысқа қарсы іс-қимылдың тиімділігін арттырудың теориялық және практикалық аспектілері зерттеледі. Авторлардың пікірінше, қылмыстың осы түрімен тиімді күресудің негізгі шарттарының бірі оның өмір сүру белгілерін уақтылы анықтау және анықтау болып табылады, өйткені ұйымдасқан қылмыс латенттіліктің жоғары деңгейімен ерекшеленеді және көбінесе мемлекет пен азаматтық қоғамның назарынан тыс қалады.

Ұйымдасқан қылмыс құбылысын оның латенттілігі тұрғысынан қарау қылмыстың осы түрімен күресу саласындағы құқықтық реттеуді жетілдіруге негіз болады. Бұл заңнамаға зерттеу және практикалық қызмет нәтижелеріне негізделген ғылыми негізделген өзгерістер мен толықтырулар енгізуге мүмкіндік береді.

Ұйымдасқан қылмыс белгілерін ерте анықтау оның пайда болуының бастапқы кезеңдерінде тиімді қарсы іс-қимылды ұйымдастыруға ықпал етеді, бұл өз кезегінде құқық қорғау органдары үшін тәуекелдерді азайтады және қылмыстық бірлестіктердің қызметінен болатын ықтимал зиянды азайтады.

Кілт сөздер: Жасырын қылмыс, ұйымдасқан қылмыс, ұйымдасқан қылмыстың себептері, қылмыстық топ, ұйымдасқан топ, қылмыстық қауымдастық, қылмыстық ұйым.

ВЫСОКАЯ ЛАТЕНТНОСТЬ ОРГАНИЗОВАННОЙ ПРЕСТУПНОСТИ: КАЗАХСТАНСКИЙ КОНТЕКСТ И ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ

Аннотация. В статье исследуются теоретические и практические аспекты повышения эффективности противодействия организованной преступности в Республике Казахстан. По мнению авторов, одним из ключевых условий результативной борьбы с данным видом преступности является своевременное выявление и установление признаков её существования, поскольку организованная преступность отличается высокой степенью латентности и зачастую остаётся вне поля зрения как государства, так и гражданского общества.

Рассмотрение феномена организованной преступности в контексте её латентности также создаёт основу для совершенствования правового регулирования в сфере борьбы с данным видом преступности. Это позволит вносить в законодательство научно обоснованные изменения и дополнения, основанные на результатах исследовательской и практической деятельности.

Раннее выявление признаков организованной преступности способствует организации эффективного противодействия уже на начальных стадиях её проявления, что, в свою очередь, снижает риски для правоохранительных органов и минимизирует потенциальный ущерб от деятельности преступных объединений.

Ключевые слова: латентная преступность, организованная преступность, причины организованной преступности, преступная группа, организованная группа, преступное сообщество, преступная организация.

HIGH LATENCY OF ORGANIZED CRIME: KAZAKHSTAN CONTEXT AND FACTORS OF FORMATION

Abstract. The article examines the theoretical and practical aspects of improving the effectiveness of countering organized crime in the Republic of Kazakhstan. According to the authors, one of the key conditions for the effective fight against this type of crime is the timely identification and identification of signs of its existence, since organized crime is characterized by a high degree of latency and often remains out of sight of both the state and civil society.

Consideration of the phenomenon of organized crime in the context of its latency also creates the basis for improving legal regulation in the field of combating this type of crime. This will make it possible to introduce scientifically sound amendments and additions to the legislation based on the results of research and practical activities.

Early detection of signs of organized crime helps to organize effective counteraction already at the initial stages of its manifestation, which, in turn, reduces risks for law enforcement agencies and minimizes potential damage from the activities of criminal associations.

Key words: latent crime, organized crime, causes of organized crime, criminal group, organized group, criminal community, criminal organization.

Введение

Организованная преступность — это отдельный вид преступной деятельности, отличающийся типичными чертами: значительной латентностью, повышенной общественной опасностью, широкой распространённостью, уклонением от воздействия уголовно-правовых и правоохранительных институтов Казахстана, ведущей позицией в криминальном сообществе и ориентацией на извлечение прибыли и сверхприбыли через посягательства на экономику страны.

Поэтому неслучайно, в Республике Казахстан вопросы обеспечения национальной безопасности были нормативно урегулированы на законодательном уровне - 6 января 2012 года принят Закон Республики Казахстан «О национальной безопасности Республики Казахстан». Наряду с указанными в данном Законе угрозами угрозам национальной безопасности, к ним отнесены именно негативные изменения, происходящие в структуре и динамике самой преступности в Республике Казахстан, включая ее организованные формы [1, с. 53].

В настоящее время как в Республике Казахстан, так и в государствах ближнего и дальнего зарубежья накоплен определённый опыт в сфере противодействия организованной преступности, созданы специализированные органы и разработано специальное уголовное и уголовно-процессуальное законодательство.

Тем не менее, несмотря на масштабы распространения организованной преступности и внимание, уделяемое этому направлению со стороны государства, результаты правоприменительной практики свидетельствуют о том, что обеспечить её эффективное пресечение в полном объёме пока не удаётся.

Поэтому вопросы противодействия организованной преступности нашли отражение в утвержденной Указом Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года №674 «Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года», где было отмечено, что в процессе реализации правоприменительного процесса должна быть пересмотрены формы и методы противодействия преступности, включая и ее организованные формы, скорректировано уголовное и уголовно-процессуальное законодательство Республики Казахстан. [2]

Следует заметить, что в утвержденной Указом Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674 «Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года» в п. 4.10 впервые были отражены важные направления правовой политики

государства в области противодействия преступности.

Важно выработать механизмы, направленные на обеспечение стабильности уголовного и уголовно-процессуального законодательства. [2]

По мнению большинства ученых криминологов и практических работников модель организованного преступного сообщества можно представить в виде своеобразной пирамиды. [3, с. 380]

Методологическую и методическую основу исследования составляют положения юридической и социологической науки о сущности организованной преступности как самостоятельной части преступности преступления, социально-экономических отношений в обществе, их содержания, структуре, роли права в жизнедеятельности государства как необходимого инструмента охраны его наиболее важных интересов.

Руководствовались объективным методом познания социальных и правовых явлений и процессов, в том числе политико-правовых в их взаимосвязи и взаимодействии. Основное значение при исследовании темы имеют сложившиеся современные криминологические концепции о преступности и ее видах, причинах преступности, в том числе организованной преступности, личности преступника и мерах по противодействию преступности, а также частно-научные методы: качественный и количественный анализ, метод классификации криминологических явлений, метод сравнительного анализа, юридико-аналитическая обработка нормативного материала. Широко использована статистическая информация по теме, данные правоохранительных органов, положения ряда законов и подзаконных актов Республики Казахстан и стран ближнего и дальнего зарубежья. Обоснованность сформулированных в статье теоретических положений и выводов, рекомендаций по криминологическому обоснованию рассматриваемой проблемы опирается на определенную научную и эмпирическую базу других научных исследователей.

В ходе написания статьи опирались на общепринятые фундаментальные положения общей теории права, труды по конституционному, уголовному, уголовно-исполнительному праву, криминологии ученых Республики Казахстан и стран ближнего и дальнего зарубежья.

Результаты и их обсуждение.

Высокий уровень латентности организованной преступности в Республике Казахстан обусловлен рядом факторов.

Во-первых, недостаточной степенью научной проработанности данной проблемы;

Во-вторых, самой природой этого вида преступности, которая предопределяет её повышенную общественную опасность и скрытность;

В-третьих, стремлением организованных преступных структур к легализации своей деятельности;

В-четвёртых, несовершенством действующего законодательства;

и, в-пятых, недостаточным уровнем профессиональной подготовки сотрудников правоохранительных органов, на которых возложены функции противодействия организованной преступности.

Рассмотрим более подробнее каждую выделенную нами причину высокой латентности организованной преступности.

Первое. Слабая научная разработанность данной проблемы. Проведенное исследование научной литературы, посвященной проблемам организованной преступности позволило сделать вывод, что исследование феномена организованной преступности у нас в Казахстане, как и в бывшем СССР, ведется сравнительно недавно.

Примерные этапы исследования организованной преступности даны в учебнике по криминологии под редакцией Н.Ф.Кузнецовой и Г.М.Миньковского, где указывается, что

в отечественных криминологических исследованиях понятие «организованная преступность» начинает использоваться уже в 1970-х гг., однако развернутые исследования проблемы начаты с середины 1980-х гг. Практическая специализация борьбы с организованными формами преступности, обеспечение этой борьбы в организационном и правовом аспектах происходит еще позднее – лишь с конца 1980-х гг. В эти же годы проблема начинает выделяться в учебных программах; что же касается учебников криминологии, то она впервые выделяется в учебнике МЮИ (1992 г.) и издании 1994 г. [4, с. 341].

Исследование феномена организованной преступности у нас в Казахстане, как и в бывшем СССР, ведется сравнительно недавно.

Однако, вследствие проводимой на государственном уровне политики в период бывшего СССР в нашей стране до середины восьмидесятых годов отрицалось наличие организованной преступности как состоявшегося факта. По экспертным оценкам, правоохранительная система бывшего СССР и законодательство, а тем более наука в области борьбы с организованной преступностью отстали от зарубежных стран на 20-25 лет.

В условиях распада СССР в республиках СНГ, в том числе и Казахстане, этот разрыв не только не сократился, но и увеличился.

По мнению российского ученого Ю.А.Воронина организованная преступность – одна из острейших проблем современности, но своеобразным парадоксом является тот факт, что до сего времени не разработано четкой концепции того, что она собой представляет. [5, с. 171]

По мнению российского ученого С.М. Иншакова, организованная преступность – относительно новый для отечественной криминологии объект исследования. Одной формулировкой невозможно определить многочисленные виды организованной преступности, образованные различными факторами, в том числе этническими, экономическими. Однако, в целом это явление можно охарактеризовать как сложные уголовные виды деятельности, осуществляемые в широких масштабах организациями и другими группами, имеющими внутреннюю структуру, которые получают финансовую прибыль и приобретают власть путем создания и эксплуатации рынков незаконных товаров и услуг. [6, с. 151]

По этому поводу американский ученый Джей Альбенезе писал, что организованная преступность всегда содержала в себе некую тайну, которая заставляла преувеличивать ее значение. Этот образ во многом сформировался благодаря вере в то, что за некоторыми преступлениями стоят какие-то таинственные организации, которые всячески культивировали популярные издания и Голливуд. В наши дни трудно понять, где кончается реальность и начинается литература. Многие не имеют ясного представления о том, что же такое мафия на самом деле, чем она занимается и какое место занимает в мире организованной преступности. На протяжении почти ста лет природа организованной преступности и ее источники оставались неизвестными, что исключало возможность эффективной борьбы с ней. [7]

Другой ученый И.В.Годунов справедливо пишет в предисловии своей работы, что организованная преступность – что это? Знамение века или чума современности?! В современных условиях этот актуальнейший вопрос стоит не только перед всем мировым сообществом и каждым отдельным государством; в той или иной степени он касается каждого человека, каждого члена современного цивилизованного общества. [8, с. 4]

По мнению известного ученого А.И. Долговой организованная преступность – это высшее проявление криминальной упорядоченности. Речь идет об очень сложном явлении, которое в силу его сложности, многозначно трактуется в научной, учебной литературе и нормативных правовых актах. [9, с.326]

В Казахстане, о наличии организованной преступности на государственном уровне впервые заговорили в начале двухтысячного года, когда о наличии организованной преступности в нашем обществе впервые было сказано на официальном уровне на совещании по вопросам борьбы с преступностью и коррупцией 19.04.2000 года, что повсеместно идет возрождение преступных традиций и обычаев, профессионализация и специализация преступного мира. Основным источником дохода у многих граждан становится преступный бизнес. В Казахстане появились «воры в законе», которые распределяют сферы влияния между преступными группировками. Процветает наркобизнес, контрабанда спирта, торговля ворованными машинами, проституция стали обыденными явлениями. И всем этим занимаются не разрозненные группы, а хорошо организованные преступные сообщества с «крышами» в правоохранительных органах.[10]

Так, например, С.В. Дьяков определяет организованную преступность как «деятельность устойчивых преступных сообществ (организаций), отличающихся иерархическим организационным построением, сплоченностью на конкретной преступной платформе (бандитской, антиконституционной, контрабандно-валютной, националистической и т.д.), отработанной системой конспирации и защиты от правоохранительных органов, коррумпированностью, масштабностью преступной деятельности, включая выход за рубеж и связь с международной мафией».[11, с.20]

По мнению В.Г. Гриб, под организованной преступностью следует понимать относительно широкое функционирование устойчивых, с иерархической структурой, управляемых организованных преступных групп и преступных сообществ (организаций), занимающихся криминалом как промыслом и связанных, в конечном счете, с системой обращения преступного капитала в сфере экономических и социальных отношений, имеющих в своем составе в отличие от других криминальных формирований круг лиц, не участвующих в конкретных преступлениях, но обеспечивающих результативность противоправной деятельности в целом. [12, с.11]

В данном определении автором также подразумевается организованная преступность как деятельность. Казахстанский ученый Е.О. Алауханов под организованной преступностью понимает криминальное явление особого рода, обладающее чрезвычайной опасностью, высокой способностью к самодетерминации и целенаправленному изменению социальной среды в своих интересах. Одновременно она сама меняется в соответствии с теми условиями, в которых ей приходится функционировать. Поэтому борьба с данной преступностью должна базироваться на всестороннем анализе ее характеристик в конкретных временно-пространственных условиях. [13, с.11]

Совершенно справедливо замечание российского ученого А.М. Кустова, что, исследуя проблемы организованной преступности, следует, прежде всего, четко различать организованную преступность (как социально-правовое явление) и саму организованную преступную деятельность.[14, с. 114] Известна и другая позиция ученых в определении организованной преступности как особой формы соучастия[15, с. 8-97; 16, с. 46; 17, с. 93-102; 18, с. 71] в преступной деятельности.

Второе. Сама природа данного вида преступности, определяющая ее высокую латентность. Проблема латентной преступности давно интересует ученых криминологов и является предметом самостоятельного исследования. По мнению ученых криминологов под латентной преступностью в криминологическом аспекте следует понимать совокупность преступлений, не включенных при анализе преступности статистические данные в следствие отсутствия о них к определенному моменту официальных сведений. [19, с.144-145]

Другие ученые дают более подробное описание латентной преступности. По их

мнению это та часть реально существующей в определенных пространственно-временных (т.е. в определенном месте и за определенный период) границах фактической преступности, которая представляет собой кумулятивный (накопительный) массив преступлений и совершивших их лиц, не выявленных органами уголовной юстиции и не учтенных уголовной статистикой, в пределах сроков давности привлечения к уголовной ответственности. [20, с. 29]

Очень подробно рассмотрел проблемы латентной преступности известный российский ученый криминолог Хохряков Г.Ф. в специальной 12 главе учебника криминологии «Криминология латентной преступности». [3, с.397-410]. Учеными установлена такая аксиома, чем выше организация исполнения преступления, тем выше его латентность. Поскольку организованная преступность представляет собой совокупность преступлений наиболее высокой организации и исполнения, то и латентность данного вида преступности находится на соответствующем уровне. Поэтому можно с уверенностью утверждать, что организованная преступность является одним из видов латентной преступности.

По мнению российских ученых В.И. Хабалова и А.А. Аслханова оценке части экспертов, реальный объем организованной преступности в нашей стране по меньшей мере на порядок превосходит его статистическое отражение. Применительно к организованной преступности в экономической сфере латентная ее часть, может, более чем в 300 раз превышать зарегистрированную. [21, с.20-21]

Третье. Стремление организованной преступности к легализации своей деятельности. Совершенно справедливо отмечает Долгова А.И., что если обычная преступность наступает на общество, действуя против его институтов, в том числе государства, организованная преступность в этом наступлении старается опираться на институты государства и общества, использовать их в своих целях.[22, с. 56] Если обратиться к статистике Казахстана, то можно наблюдать следующие масштабы обращения денежных средств, связанных с криминалом.

Так, 26 ноября 2022 года был подписан Указ Президента РК К-Ж.К. Токаева, № 3 «О мерах по возврату государству незаконно выведенных активов», созданы специальный комитет при Генеральной прокуратуре, а также специальная комиссия во главе с премьер-министром. В состав комиссии вошли ряд руководителей, в том числе правоохранительных органов, а также депутаты Парламента и видные общественные деятели. Состав комиссии не засекречен, он опубликован. В результате реализации данного Указа Президента РК только в течение 2023 года по информации Генпрокуратуры, уже возвращено активов на общую сумму 945 млрд тенге, в том числе порядка 600 млн долларов – из-за рубежа, и эта работа продолжается в настоящее время. Кроме этого по информации Генеральной прокуратуры РК по итогам 2023 года государству возмещено 39,6 млрд тенге, возвращено имущество на сумму 69,7 млрд тенге. В судах защищены интересы бюджета на 24,4 млрд тенге. По материалам прокурорских проверок начато 256 досудебных расследований, в суд направлено 111 уголовных дел, осуждено 137 лиц. По данным Агентства по противодействию коррупции Республики Казахстан, в суд направлено более 1 тыс. дел, по которым возмещено 282 млрд тенге ущерба.

С 2022 года обеспечен возврат в бюджет и субъектам квази государственного сектора имущественных активов и денежных средств на сумму порядка 857 млрд тенге. Из них 159,8 млрд тенге в виде денежных средств из иностранных юрисдикций. Данная сумма поступила в бюджет государства. Так, 36,8 млрд тенге возвращено из Австрии, 116,7 млрд тенге из Лихтенштейна, из Объединенных Арабских Эмиратов – 6,3 млрд тенге, из Турции – 253 млн тенге. Работа по возврату незаконно приобретенных активов в Республике Казахстан продолжается. [23] Как видим, в Казахстане имел место

«расцвет» организованной преступности в сфере экономики. А если взять во внимание латентный характер совершаемых преступлений в экономической сфере, особенно организованными преступными группами, и коэффициент латентности, то нетрудно вычислить реальные объемы теневого капитала.

Данная особенность организованной преступности очень подробно описана в работе Иншакова С.М., где указывается, что постепенно основное оружие мафии – жестокая расправа – отходит на второй план, а на первое место выдвигаются подкуп и основанный на криминальных приемах сверхприбыльный бизнес. Причем, чем богаче становится мафиозная семья, тем меньший удельный вес в ее делах имеет криминал. В настоящее время в США довольно четко просматривается стремление криминальных боссов «отмыть» не только деньги, но и своих детей. Их дистанцируют от криминального мира, их обеспечивают образованием и воспитанием высшего уровня. «Крестные отцы» хотели бы видеть своих детей сенаторами и даже президентами. [24, с. 299]

По мнению российского криминолога А.И. Долговой, современная организованная преступность представляет собой альтернативное общество со своей экономикой, социальной и духовной сферами, своими системами управления, безопасности, формирования молодого поколения, собственной юстицией, внутренней и внешней политикой [22, с. 59]. Она отмечает, что между организованной преступностью и так называемым «официальным» обществом не существует четкой и жесткой границы: организованная преступность пронизывает различные легальные отношения, в том числе, через собственные легальные юридические лица; такая преступность считается с потребностями и интересами разных социальных групп населения, пытаясь привлечь их на свою сторону и иметь резерв пополнения своих рядов; наряду с постоянными и активными участниками преступной деятельности она имеет тех, которые сотрудничают с ней на нерегулярной или даже разовой основе. При этом нередко «втемную» используются различные физические и юридические лица, полагающие, что они оказывают услуги «милейшим» людям, и не ведающие, либо не желающие знать о принадлежности последних к криминальным структурам или о зависимости от них. [22, с. 59]

Четвертое. Несовершенство действующего законодательства. Упущения и недоработанность в правотворческой деятельности применительно к организованной преступности вызывает ряд проблем в правоприменительной деятельности. Вся проблема заключается в том, что не зная четких границ понятий организованной преступной группы, являющейся главным критерием при формировании совокупности преступлений, именуемой организованной преступностью, нельзя добиться ясности в данном вопросе [26, с. 273].

Понятие организованной преступности размыто от простого соучастия – групповая преступность - до наиболее сложного соучастия, именуемого преступной группой, то есть, если оно, согласно п. 3 ст. 31 УК РК совершено организованной группой, преступной организацией, преступным сообществом, транснациональной организованной группой, транснациональной преступной организацией, транснациональным преступным сообществом, террористической группой, экстремистской группой, бандой или незаконным военизированным формированием. [25, с.36]

В Уголовном кодексе Республики Казахстан 2014 года (статья 3) содержатся легальные определения ряда ключевых понятий: банды (пункт 7), координации преступных действий (пункт 22), преступного сообщества (пункт 23), преступной группы (пункт 23), преступной организации (пункт 25) и организованной группы (пункт 36).

Кроме того, Уголовный кодекс выделяет три формы соучастия в совершении уголовного правонарушения:

Первая форма — простая (часть 1 статьи 31 УК РК), предполагающая участие двух и более лиц, действующих совместно без предварительного сговора.

Вторая форма — сложная (часть 2 статьи 31 УК РК), когда уголовное правонарушение совершается группой лиц по предварительному сговору, то есть между участниками заранее достигнуто соглашение о совместном совершении преступления.

Третья форма — особая, наиболее сложная (часть 3 статьи 31 УК РК), охватывающая случаи, когда преступление совершается преступной группой. Согласно пункту 3 статьи 31 УК РК, к данной категории относятся такие формы преступной деятельности, как: организованная группа, преступная организация, преступное сообщество, транснациональная организованная группа, транснациональная преступная организация, транснациональное преступное сообщество, террористическая и экстремистская группы, банда, а также незаконное военизированное формирование.

Если между первой и второй формами соучастия существует достаточно чёткая грань, то различить вторую и третью формы значительно сложнее. Одной из проблем является доказывание признака сплочённости группы, поскольку законодатель не устанавливает чётких критериев, определяющих степень её организованности. Например, возможно было бы ввести временной критерий — срок существования группы до одного года, свыше двух лет и т.п.

Также вызывает затруднения доказывание ещё одного признака организованной группы — цели её создания, заключающейся в совершении тяжких или особо тяжких преступлений. В ситуациях, когда группа сплочена, но не совершала преступлений указанной категории, намерение может быть крайне трудно установить. Более того, цели образования организованной группы могут иметь и непреступный характер, что ещё больше усложняет правовую оценку таких объединений.

Так, в п.11 указанного Нормативного постановления Верховного Суда РК указано, что факт совершения группой лиц по предварительному сговору ряда преступлений в течение определенного времени путем согласованных действий, постоянных форм и методов преступной деятельности не является основанием для признания наличия преступной группы. [27, с. 86] Далее, в п.11 данного Нормативного постановления указаны четкие отличия между преступной группой и группы лиц по предварительному сговору: преступная группа отличается от группы по предварительному сговору более высокой организованностью и устойчивостью. Ее признаками, в частности, могут являться:

- наличие руководителя (руководителей) и подчиненность ему других членов;
- осознание другими участниками своего членства в ней;
- наличие определенной иерархии;
- наличие общих материальных финансовых средств;
- соблюдение установленных в преступной группе правил (дисциплины) и т.п. [27, с. 86-87]

Как видим, работа по правовому регулированию противодействия организованной преступности требует своего логического завершения.

Пятое. Недостаточный профессионализм сотрудников правоохранительных органов призванных обеспечивать противодействие организованной преступности. Проблема кадрового обеспечения правоохранительных органов Республики Казахстан призванных бороться с организованной преступностью имеет многоаспектный характер, поскольку связана со различными факторами как объективного, так и субъективного характера [28, с 45].

Заключение

С учетом проведенного исследования можно сделать следующие выводы.

Во-первых, сама природа организованной преступности. Организованная

преступность является наиболее общественно опасным видом преступности, а учеными установлена и практически подтверждена такая зависимость, что чем выше организация в подготовке и совершении преступления, тем ниже процент его выявления.

Во-вторых, стремление организованной преступности к легализации и узакониванию своей работы. Это достигается двумя путями. Исключение из своей работы криминальных средств и методов, максимальная легализация своей работы и деятельность в строгом соответствии с действующим законодательством. И другой путь – это принятие мер по лоббированию через правительство и парламент принятия «нужных» решений и законодательных актов или делегирование своих представителей в правоохранительные, специальные и иные государственные органы.

В-третьих, большая часть организованной преступности находится вне сферы деятельности уголовного законодательства, поэтому является латентной, а граница между латентной частью и регистрируемой организованной преступностью идет в сторону увеличения латентной части. Данная картина наблюдается при статистическом сравнении совершаемых преступлений организованными преступными группами как на территории Казахстана, так и на территории стран СНГ.

В-четвертых, рыночные отношения в экономике внесли серьезные изменения как в общую преступность, так и в организованную ее часть и стали их движущей силой. Главная задача организованной преступности – получение сверхприбыли, а современная рыночная экономика к этому располагает и благоприятствует, причем вполне на законной основе.

В-пятых, рассмотрение причин высокой латентности организованной преступности не только внесет ясность в понимание данной проблемы, но и позволит осознать и переосмыслить работу правоохранительных органов, призванных бороться с указанным феноменом, который согласно пункту 1. подпункта 1) статьи 6 Закона Республики Казахстан от 6 января 2012 года О национальной безопасности № 527- IV (с изменениями и дополнениями по состоянию на 28 декабря 2018 года), наряду с другими, отнесен к основным угрозам национальной безопасности.

Список использованной литературы:

1. О национальной безопасности Республики Казахстан: Закон Республики Казахстан от 6 января 2012 года // Правоохранительные органы: сборник законодательных актов. – Алматы, 2019. – 256 с.
2. Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года. Указ Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674
3. Хохряков Г.Ф. Криминология: Учебник / Под ред. Кудрявцева В.Н. – М., 1999. – 511 с.
4. Криминология: Учебник / Под ред. Н.Ф.Кузнецовой, .М.Миньковского. - М., 1998. - С.341.
5. Воронин Ю.А. Введение в криминологию: курс лекций/Ю.А.Воронин.- М.: Флинта:МПСИ, 2008. С.171.
6. Криминология: Учебное пособие для студентов вузов / А.В.Боков, С.А.Солодовников, Е.А. Антонян и др. / Под ред. проф. С.М.Иншакова. – М.,2005. - С. 151.
7. Криминология / Под ред. Дж.Ф.Шелли / Пер. с англ. – СПб.: Питер, 2003. - С. 320.
8. Годунов И.В. Организованная преступность от рассвета до заката: Учебное пособие для вузов. М.: Академический проект, 2008.- 344 с.
9. Долгова А.И. Криминология /А.И.Долгова.-3-изд., перераб. И доп. – М.: Норма, 2009. – 384 с.
10. Казахстанская правда. - 2000. – 21 апреля.

11. Организованная преступность–2 // Под ред. А.И. Долговой, С.В. Дьякова. - М.: Криминологическая Ассоциация, 1993. – 328 с.
12. Гриб В.Г. Противодействие организованной преступности: Учебное пособие для вузов / Под ред. А.И.Гурова, В.С.Овчинского. - М., 2001. – 94 с.
13. Алауханов Е.О. Организованная преступность в Республике Казахстан: социальные и процессуально-правовые аспекты. Учебное пособие.- Алматы: Издательство «NURPRESS», 2012. -152 с.
14. Проблемы борьбы с организованной преступностью и коррупцией: Курс лекций / Под ред. А. М. Кустова, Б. М. Нургалиева. – Караганда: Кар ЮИ МВД РК, 1999. - 216 с.
15. Беляев Н.А. Соучастие и организованная преступность // Вестник Ленингр.ун-та. Сер.6. – Л.: Право, 1991. – Вып.3. – С.89-97.
16. Акимжанов Т.К. Основы противодействия организованной преступности на современном этапе (Криминологические и уголовно-правовые аспекты). Монография.- Алматы; Университет «Туран», 2018.- 304 с.
17. Кашелкин А.Б. О разграничении понятий групповой и организованной преступности // Проблемы борьбы с организованной преступностью, коррупцией и терроризмом: Сборник учебных трудов. – М.: ВНИИ МВД России, 2001. - С. 93–102.
18. Бавсун М.В. Специальные вопросы соучастия в следственно-судебной практике Российской Федерации и Республики Казахстан: учебное пособие /М.В.Бавсун, Е.М.Бимолданов, К.Н.Карпов.- Омск: Омская академия МВД России, 2018.- 88 с.
19. Криминология: учебник /под общ. Ред. А.И.Долговой.- 4-е изд., перераб и доп.- М.: Норма: Инфра- М, 2010. -1008 с.
20. Горянков К.К., Исиченко А.П., Кондратюк Л.В. Латентная преступность. М – 1994.
21. Эминов В.Е., Максимов С.В. Организованная преступность и коррупция: российские реалии и пути противодействия: монография.- Москва: Проспект, 2023. -96 с.
22. Долгова А.И. Криминология. – М.: Издательская группа НОРМА – ИНФРА–М., 1999. – 272 с.
23. <https://kapital.kz/gosudarstvo/120553/iz-kakikh-stran-v-kazakhstan-vozvrashcheny-naibol-shiye-summy-nezakonno-vyvedennykh-sredstv.html>
24. Иншаков С.М. Зарубежная криминология. - М.: Издательская группа ИНФРА М–Норма, 1997. – 383 с.
25. Уголовный кодекс Республики Казахстан: Практическое пособие. – Алматы: «Издательство «Норма-К», 2024.-280 с.
26. Kyriakos S., Neanidis., Maria Paola Rana., Keith Blackburn Empirical analysis of organized crime, corruption and economic growth // Annals of Finance. – 2019. volume №13. 273-298 p.
27. Сборник нормативных постановлений Верховного Суда Республики Казахстан.- Алматы: ТОО»Издательство «Норма-К», 2021. – 860 с.
28. Кыясов А.А. // Ыйымдасқан қылмыстылықпен күресте жедел іздестіру тактикасының маңыздылығы // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. – Алматы. ОНИиРИП. 2 (59) 2019. - 45-50 с.

АВТОР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Абдихаликов Абзал Абдисаттарович - Қазақстан Республикасы ІІМ М.Есболатов атындағы Алматы академиясы Ғалым хатшысы полиция полковнигі, философия докторы (PhD). E-mail: Abdikhalikov@mail.ru. тел.: +7-707-733-21-33

Абдихаликов Абзал Абдисаттарович– Ученый секретарь Алматинской академии

МВД Республики Казахстан имени М. Есбұлатова, полковник полиции, доктор философии (PhD). E-mail: Abdikhalikov@mail.ru. тел.: +7-707-733-21-33

Abdikhalikov Abzal Abdisattarovich - Scientific secretary of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, Police Colonel, Doctor of Philosophy (PhD). E-mail: Abdikhalikov@mail.ru . phone.: +7-707-733-21-33

УДК 321.7

Абдуалипова К. Ж.

Университет Кунаева, г. Алматы, Республика Казахстан

e-mail: abdualipova@mail.ru

АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ МЕМЛЕКЕТ

Аңдатпа. Азаматтық қоғам және құқықтық мемлекет ұғымдары қазіргі заманғы демократиялық қоғамның негізгі санаттары болып табылады. Азаматтық қоғам - бұл мемлекеттік институттардан тәуелсіз жүйе, ол өз мүдделерін білдіретін, әлеуметтік қатынастарды реттейтін және қоғамдағы тәртіпті сақтау тетіктерін жасайтын жеке тұлғалар мен қоғамдық ұйымдардан тұрады. Ол азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауда, сондай-ақ демократиялық нормаларға негізделген өзара әрекеттесуді ұйымдастыруда маңызды рөл атқарады. Құқық үстемдігі қағидаттары мемлекеттің әрекеттерін заңмен шектеуге және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етуге бағытталған. Басқарудың бұл түрі заң үстемдігіне, биліктің бөлінуіне, сот тәуелсіздігіне және азаматтардың конституциялық құқықтарын қорғауға негізделген. Азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекет қоғамдағы тұрақтылық пен әділдікті қамтамасыз ету тетіктері ретінде өзара байланысты және бір-бірін толықтырады.

Азаматтық қоғамның дамуына қоғамдық бірлестіктер, кәсіподақтар, үкіметтік емес ұйымдар, БАҚ және жергілікті қауымдастықтар сияқты әртүрлі институттардың қызметі кіреді. Бұл институттар қоғамдық диалогты және азаматтардың әлеуметтік қажеттіліктері мен мүдделерін мемлекеттік органдарға жеткізуді жеңілдетеді. Азаматтық қоғамның дамуы мемлекеттің демократиялық жетілуінің маңызды көрсеткіші болып табылады. Құқықтық мемлекетте заң барлық азаматтарға бірдей қолданылады, ал мемлекеттік органдар мен лауазымды тұлғалар заң шеңберінде әрекет етеді. Мемлекеттік билік конституциялық нормалар негізінде жүзеге асырылады, ал азаматтардың құқықтары мен бостандықтары қорғалады. Азаматтық қоғам мен заң үстемдігінің тиімді өзара әрекеттесуі әлеуметтік тұрақтылық пен әлеуметтік әділеттілікті қамтамасыз етеді.

Азаматтық қоғам мен заң үстемдігінің қалыптасуы тарихи, әлеуметтік және саяси факторларға байланысты. Тарихи тұрғыдан алғанда, олар әдетте авторитарлық немесе тоталитарлық құрылымдарға қарсы тұру, демократиялық құндылықтарды нығайту арқылы дамиды. Азаматтық қоғам институттары мен заң үстемдігі сыбайлас жемқорлықтың, заң бұзушылықтардың және әлеуметтік әділетсіздіктің алдын алуға көмектесетін тепе-теңдікті қалыптастырады.

Кілт сөздер: азаматтық қоғам, заң үстемдігі, демократия, заң үстемдігі, адам құқықтары, азаматтық қатысу, мемлекеттік институт.

ГРАЖДАНСКОЕ ОБЩЕСТВО И ПРАВОВОЕ ГОСУДАРСТВО

Аннотация. Понятия гражданского общества и правового государства являются

ключевыми категориями современного демократического общества. Гражданское общество — это система, независимая от государственных институтов, включающая частных лиц и общественные организации, которые выражают свои интересы, регулируют социальные отношения и создают механизмы обеспечения порядка в обществе. Оно играет важную роль в защите прав и свобод граждан, а также в организации взаимодействия на основе демократических норм. Принципы правового государства направлены на ограничение действий государства законом и обеспечение прав и свобод граждан. Такая форма государства базируется на верховенстве закона, разделении властей, независимости судебной власти и защите конституционных прав граждан. Гражданское общество и правовое государство взаимосвязаны и дополняют друг друга как механизмы обеспечения стабильности и справедливости в обществе.

Формирование гражданского общества включает деятельность различных институтов, таких как общественные объединения, профессиональные союзы, неправительственные организации, средства массовой информации и местные сообщества. Эти институты способствуют формированию общественного диалога и передаче государственных органов социальных потребностей и интересов граждан. Развитие гражданского общества является важным показателем демократической зрелости государства.

В правовом государстве закон применяется ко всем гражданам одинаково, а государственные органы и должностные лица действуют в рамках закона. Государственная власть осуществляется на основе конституционных норм, и права и свободы граждан защищены. Эффективное взаимодействие гражданского общества и правового государства обеспечивает общественную стабильность и социальную справедливость.

Формирование гражданского общества и правового государства зависит от исторических, социальных и политических факторов. В историческом развитии они, как правило, развиваются через противодействие авторитарным или тоталитарным структурам, укрепляя демократические ценности. Институты гражданского общества и правовое государство создают баланс, который способствует предотвращению коррупции, нарушений закона и социальной несправедливости.

Ключевые слова: гражданское общество, правовое государство, демократия, верховенство закона, права человека, гражданская активность, общественный институт.

CIVIL SOCIETY AND THE RULE OF LAW

Abstract. The concepts of civil society and the rule of law are key categories of modern democratic society. Civil society is a system independent of state institutions, including private individuals and public organizations that express their interests, regulate social relations, and establish mechanisms to ensure public order. It plays an important role in protecting citizens' rights and freedoms, as well as in organizing interactions based on democratic norms.

The principles of a rule-of-law state aim to limit government actions through law and ensure the rights and freedoms of citizens. Such a state is based on the supremacy of law, separation of powers, judicial independence, and protection of constitutional rights. Civil society and the rule-of-law state are interrelated and complement each other as mechanisms for maintaining social stability and justice.

The formation of civil society involves the activities of various institutions, such as public associations, trade unions, non-governmental organizations, mass media, and local communities. These institutions facilitate public dialogue and communicate citizens' social needs and interests to state authorities. The development of civil society is an important indicator of a state's democratic maturity.

In a rule-of-law state, the law applies equally to all citizens, and state authorities and

officials operate within legal frameworks. Government authority is exercised based on constitutional norms, and citizens' rights and freedoms are protected. Effective interaction between civil society and the rule-of-law state ensures social stability and justice.

The formation of civil society and the rule-of-law state depends on historical, social, and political factors. Historically, they often develop through opposition to authoritarian or totalitarian structures, strengthening democratic values. Institutions of civil society and the rule-of-law state create a balance that helps prevent corruption, legal violations, and social injustice.

Key words: civil society, rule of law, democracy, supremacy of law, human rights, civic engagement, public institution.

«Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады; оның ең қымбат қазынасы – адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары.» [1] бұл бап құқықтық мемлекеттің және азаматтық қоғамның негізін айқындайды.

Қоғам өмірінің тұрақтылығы мен дамуы азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының қорғалуына тікелей байланысты. Азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекет ұғымдары өзара тығыз байланыста болып, қоғам мүшелерінің тең құқылығын, демократиялық, қағидаларды және заң үстемдігін қамтамасыз етеді.

Кез-келген саяси жүйені азаматтық қоғам институттарының тиісті және тиімді жұмыс істеуінсіз, демократиялық құқықтық мемлекет бекітусіз қалыптастыру сондай-ақ азаматтық қоғамсыз, құқық пен заңның үстемдігінсіз, оның негізі болып табылатын адамның құқықтары мен бостандықтарын сақтаусыз құқықтық мемлекеттің болуы мүмкін емес.

Азаматтық қоғамның дамуы адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғауға, құқықтың құндылығын арттыруға ықпал етеді. Құқықтық мемлекет қоғамның сапалы дамуын болжайды, құқық онда қоғамдық қатынастарды реттеуші ретінде әрекет етеді, сонымен қатар құқық қоғамның мүдделеріне негізделеді, демек ол азаматтардың мүдделері мен мақсаттарын білдіру тәсілі ретінде қызмет етеді.

Құқықтық мемлекетте билікті бөлу жүйесі, көппартиялылық, жоғары лауазымды тұлғалардың сайлануы бар және сайлау арқылы азаматтар өз билігін тікелей жүзеге асыратындығына, осылайша мемлекеттік органдардың қызметіне әсер ететініне назар аудару керек.

Құқықтық мемлекетте мемлекеттік билік абсолютті емес, бірақ, негізінен, мұндай болуы мүмкін емес. Мұның себебі - құқықтың үстемдігі, мемлекеттік билік пен құқықтың арақатынасы ғана емес, ең алдымен, бұл мемлекеттік биліктің ұйымдастырылуымен, органдармен және оны жүзеге асыру формаларымен байланысты. Бұл жағдайда басты қағида - билікті бөлу принципі. Әйтпесе, бұл белгілі бір саяси тәуекелдерді қамтиды. Қолайсыз салдардың пайда болу мүмкіндігінде, атап айтқанда билікті басып алу. Билікті бөлу принципі билікті бір қолға шоғырландыруға мүмкіндік бермейтін «тежеу және тепе-теңдік» жүйесін құруды қамтиды [2,12].

Белгілі бір саяси тәуекелдер елдегі саяси тұрақтылыққа ықпал етеді. Билікті бөлу принципі мемлекеттік төңкерістер, көтеріліс, терроризм, азаматтық соғыстар, жаппай тәртіпсіздіктер, санкциялар, сепаратизм мүмкіндігінің тәуекелдерін азайтады, ең бастысы адам мен азаматтың құқықтарын қорғауға бағытталады – басқаша айтқанда, қалыпты саяси процестерді жүргізуге ықпал етеді.

Мәселені басқа қырынан қарастыра отырып және егер сіз тежеу мен тепе-теңдік жүйесінен абстракциялап, биліктің бөліну принципіне көз жүгіртсеңіз, онда біз оның болмысы мен табиғаты бойынша ең қарапайым «еңбек бөлінісінен» басқа ештеңе емес екенін табамыз. Ғылыми әдебиеттегі бұл құбылыс «қоғамдық еңбек түрлерінің тарихи дамуы барысында объективті шартталған қалыптасуы, оның әр түрлі еңбек түрлері бойынша адамдардың тиісті таралуын және оны ұйымдастыруды тудыратын саралануы»

ретінде қарастырылады [3,94]. Қарастырылып отырған қағидатқа қатысты, ол жүзеге асырылатын қоғамдық еңбек түрі, қарапайым тілмен айтқанда, мемлекеттік билік өкілеттіктерінің әртүрлі салаларында және әртүрлі деңгейлерінде жүзеге асырумен байланысты басқарушылық еңбек болып көрінеді. Әр түрлі мекемелер мен мемлекеттік органдар арасында басқарушылық қызметтің белгілі бір түрлерін бөлу және оларға қажетті мемлекеттік-билік өкілеттіктерін беру өте қажет және табиғи нәрсе.

Құқықтық мемлекеттің жақтаушылары үшін билікті бөлу принципінің тартымдылығы оның басқа да әлеуметтік маңызды ерекшеліктері сияқты әртүрлі мемлекеттік органдар арасында мемлекеттік-билік артықшылықтары мен басқару функцияларын оңтайлы бөлуге ықпал ететіндігінде емес.

Құқықтық мемлекет құру үшін бірқатар маңызды шарттарды орындау қажет, ең алдымен халықтың құқықтық мәдениетінің жоғары деңгейіне жету, құқықтық нигилизмді жою, азаматтарды моральдық сауықтыру қажет.

Азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекет категориялары бір-бірімен тығыз байланысты, өйткені азаматтық қоғам мемлекеттен тыс жерде болмайды, оны өз кезегінде дамыған өзін-өзі анықтайтын азаматтық-құқықтық инфрақұрылымсыз құқықтық деп атауға болмайды. Мемлекет адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын сақтаудың кепілі бола отырып, азаматтық қоғам институттарын құруға және дамытуға жәрдемдеседі.

Н. И. Матузов «азаматтық қоғам» тіркесінің шартты екенін атап өтті, өйткені «азаматтық емес», тіпті одан да көп «азаматтыққа қарсы» қоғам жоқ. Ол былай деп жазады: «тек мемлекетке дейінгі, өркениетсіз (рулық) қоғамды азаматтық деп атауға болмайды, біріншіден, оның жетілмегендігіне, қарабайырлығына, дамымауына байланысты, екіншіден», «азамат», азаматтық» сияқты ұғымдар мүлдем болмағандығы. Н. И. Матузовтың пікірінше, «азаматтық қоғам» термині әдебиетте өзінің ерекше мазмұнына ие болды және қазіргі заманғы интерпретацияда Тарихи практика жасаған бірқатар критерийлерге сәйкес келетін қоғамның белгілі бір түрін білдіреді, бұл әлеуметтік қауымдастықтың дамуындағы жоғары саты, оның жетілу, парасаттылық, әділеттілік өлшемі, сонымен бірге кез-келген қоғам емес, азаматтар қоныстанған, бастапқыда Азаматтық болып табылады, өйткені құқық әрекет ететін кез келген мемлекет заңды емес [4, 385].

Теоретиктер «Адам құқықтары және қазіргі әлемнің жаһандану процестері» атты зерттеуінде азаматтық қоғам тек демократиялық жүйе, құқықтық және әлеуметтік мемлекет жағдайында құрылуы мүмкін, сондықтан мемлекет пен қоғам антагонистер емес, мақсаты қоғамның барлық мүшелерінің қалыпты өмірін қамтамасыз ету болып табылатын одақтастар деп жазады. Олар азаматтық қоғам заңнамалық реттеуден тыс өмір сүре алмайды деп санайды, өйткені оның барлық қатысушылары заңды мәртебеге және одан туындайтын құқықтарды, бостандықтарды, міндеттерді жүзеге асыруға кепілдік беруі керек. «Азаматтық қоғамның өзін-өзі реттеуі оның құқықтық негізге мұқтаж встігінен емес, жетілген азаматтық қоғамның қоғам мәдениетінің элементіне айналған заңмен белгіленген нормалар шеңберінде органикалық түрде әрекет етуінен тұрады» [5, 257.].

Құқықтық мәдениет, құқықтық сана азаматтық қоғамның құндылық элементтері болып саналады. Құқықтық нигилизм, керісінше, азаматтық қоғамның қалыптасуына кедергі келтіретін құбылыс. Құқықтық нигилизмді жеке тұлғаның құқықтық санасы мен әлеуметтік мінез-құлқының бір түрі, Заңға және құқық құндылықтарына теріс, күмәнмен қарайтын топ ретінде түсіну кеңінен таралды.

Құқықтық нигилизм - бұл біздің мемлекетіміздің тарихи өткенінің де, қазіргі шындықтың да салдары. Жалпы, қоғамның өзгеруі және мемлекеттің өзгеруі уақыт бойынша сәйкес келмейтін процестер болып табылады. Егер кейбір оқиғаларға

байланысты мемлекетті басқару жүйесінде, заңнамада, құқық қолдану қызметінде өзгерістер тез орын алса, онда құқықтық нигилизмді жеңу, құқықтық мәдениет деңгейін арттыру әрқашан ұзақ процесс болып табылады. Нәтижесінде өтпелі мемлекеттерде қоғамдағы әлеуметтік шиеленісті арттыратын әртүрлі құқық субъектілері арасындағы қарама-қайшы қатынастар қалыптасады. Әрине, мұндай жағдайларда қалыптасқан азаматтық қоғам туралы айту мүмкін емес.

Дамыған азаматтық қоғам жағдайында, халықтың құқықтық мәдениеті жоғары болған кезде, азаматтық қоғам институттарына мемлекеттік биліктің қызметін бақылау, оның тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз ету, сондай-ақ мемлекетті басқаруға тікелей қатысу саласындағы кейбір өкілеттіктерді біртіндеп беру көзделеді.

Осылайша, құқықтық мәдениеттің жоғары деңгейі халықтың азаматтық белсенділігін арттыруға ықпал етеді, құқықтық нигилизмнің таралуына жол бермейді.

Теоретиктердің пікірінше, құқықтық нигилизм келесі факторларға байланысты кеңінен қолданылады:

- экономикалық және саяси тұрақсыздық;
- рухани құндылықтарды қайта бағдарлау;
- сыбайлас жемқорлықтың өсуі;
- халықтың құқықтық сауаттылығының төмен деңгейі;
- өкілеттіктерді асыра пайдалану, лауазымды тұлғалардың билікті теріс пайдалануы фактілері;
- заңгерлік білім беру сапасының төмен деңгейі [6, 237].

Нақты әлем құқықтық мемлекет теориясы саласында жаңа инновацияларды талап етеді. Егер мемлекет құқықтық мемлекеттің идеялары мен принциптерін түсінуге тырыспаса, онда бұл апатты проблемаларға әкелуі мүмкін. Құқықтық мемлекет-тұрақтылық пен әділетті қоғам.

Қазіргі әлемдегі құқықтық мемлекеттің басты проблемасы - бұл әділеттілік тапшылығы, ол тек Қазақстанда ғана емес, бүкіл әлемде де байқалады, бірде-бір қоғам адамдарға әділеттілікке кепілдік бермейді, әйтпесе адамдар оны мемлекеттен талап етпейді.

Құқықтық мемлекетте азаматтық қоғам құқықтық және демократиялық болып табылады және негізінен адамдардың қоғамдық өмірін осындай ұйымдастырумен саясаткерлердің өздері қандай да бір саяси партиялар мен қоғамдық қозғалыстарды ұйымдастырудың қажеті жоқ.

Құқықтық мемлекетте әділ қоғамның қалыптасуын американдық философ Ф.Фукуяма атап өтті, ол күшті мемлекет әскери тұрғыдан күшті мемлекет емес, азаматтық қоғамда тұрақтылық пен құқықтың кепілдігін қамтамасыз ете алатын және терроризмге бейім адамдарды билікке жібермейтін мемлекет деп санайды [7,59]. Құқықтық мемлекет құруға ұмтылатын елде билік тармақтары арасында туындауы мүмкін барлық мәселелер саяси тұрғыдан емес, тек сот тәртібімен шешілуі керек.

Құқықтық мемлекет пен дамыған азаматтық қоғам арасындағы тұрақты қайшылықтар, әдетте, бейбіт жолмен, құқықтық тетіктер арқылы шешілетін жанжалды жағдайларды тудырады. Азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекет жалпы құқықтық жүйенің ішкі жүйелері болып табылады және құқықтық жүйенің дамуына әр түрлі әсер етеді, ал құқықтық жүйенің оларға кері әсері нормативтік кешендермен, әдістермен және құралдармен ерекшеленеді.

Құқықтық мемлекет азаматтық қоғамда қалыптасқан мінез-құлық нормаларын мойындайды және оларға бағынады. Бұл нормалар құқықтық жүйенің маңызды элементіне, ықпал ету құралына, азаматтық қоғамның мемлекетке бақылау нысанына, мемлекеттің азаматтық қоғамға бағынуына айналады. Құқықтық мемлекетте заң шығару процесі табиғи-құқықтық принциптер мен әділеттілік принципіне негізделген.

Құқық барлық адамдар үшін бостандықты, теңдікті және әділеттілікті қамтамасыз етудің маңызды құралы ретінде қарастырылуы тиіс. Бұл әлеуметтік дамудың жүйелік факторы, көптеген элементтерді қамтитын құқықтық жүйенің маңызды бөлігі. Қоғам мен мемлекет арасындағы қарым-қатынас проблемасы, сондай-ақ мемлекетті де, адамды да иеліктен шығару мәселесі бұрыннан қалыптасқан және бір-бірінен бөлінбейді.

Құқық барлық адамдар үшін бостандықты, теңдікті және әділеттілікті қамтамасыз етудің маңызды құралы ретінде қарастырылуы керек. Бұл әлеуметтік дамудың жүйелік факторы, көптеген элементтерді қамтитын құқықтық жүйенің маңызды бөлігі. Қоғам мен мемлекет арасындағы қарым-қатынас проблемасы, сондай-ақ мемлекетті де, адамды да иеліктен шығару мәселесі бұрыннан қалыптасқан және бір-бірінен бөлінбейді.

Демократияны қайта құрудан кейінгі кезең мемлекет пен азаматтық қоғамның мүдделері әрқашан бірдей бола бермейтінін көрсетті, нәтижесінде балама шешімдерді қажет ететін қайшылықтар туындайды. Осыған байланысты мемлекет пен азаматтық қоғам арасындағы қарым-қатынасты дамыту перспективасы, сондай-ақ осы қатынастардың мүмкін нұсқалары қызығушылық тудырады.

Азаматтық қоғам бұл ұзақ мерзімді әлеуметтік және мәдени эволюцияның табиғи кезеңі, оның барлық ерекшеліктері бар заманауи индустриалды өркениеттің өнімі (дамыған өнеркәсіп және қызмет көрсету саласы, нарықтық инфрақұрылым, демократиялық басқару нысаны және т. б.) [8,5].

Мемлекет пен азаматтық қоғамның өзара қарым-қатынасын түсінудің маңызды аспектілері азаматтық қоғам құрылымдарының мемлекеттік билік органдарымен: заңнамалық (өкілдік) және атқарушы органдармен өзара іс-қимылының нақты құқықтық тетіктерін зерделеу болып табылады. Көбінесе бұл азаматтық қоғамның құрылымдары — экологиялық ұйымдар, кәсіпкерлер бірлестіктері, тұтынушылар қоғамдары және т.б. құқықтық реттеуді қажет ететін қоғамдық қатынастардың салаларын анықтауда және белгілеуде жетекші рөл атқарады. Әдетте, біз коммерциялық қатынастардағы жаңа құбылыстар мен тенденцияларды, ғылыми - техникалық прогрестің жетістіктерін және т. б. ескере отырып, жеке құқықтың әртүрлі салалары туралы айтып отырмыз.

Қоғамды заңдылық пен құқықтық тәртіпті нығайту процесіне тарту әртүрлі нысандарда жүзеге асырылады, олардың ішіндегі ең маңыздыларының бірі азаматтық қоғамның өзін-өзі анықтауға және өзін-өзі дамытуға ықпал ететін азаматтардың кең топтарының мүдделерін қозғайтын заңдар құру процесіне әртүрлі қоғамдық құрылымдардың қатысуы болып табылады.

Қазіргі уақытта Қазақстан Конституциясында азаматтық қоғамды құқықтық реттеуге арналған арнайы бөлім немесе тарау жоқ, тіпті бұл ұғым туралы да айтылмайды.

Басқа құқықтық шет мемлекеттердің конституцияларында да азаматтық қоғам туралы нормалар жоқ. Сонымен бірге, бұл ұжымдық терминнің болмауы азаматтық қоғамның қызметі кезінде қалыптасатын қатынастар Конституциялық реттеудің объектісі бола алмайтындығын білдірмейді.

Қазіргі уақытта азаматтық қоғамның мемлекеттің заң шығару қызметіне қатысуы ерекше маңызға ие. Мәселен, бұл үдерісте қоғамдық субъектілердің қарауға шығарылған заң жобаларын бағалау жөніндегі өкілеттіктері іске асырылады, мемлекеттік биліктің заң шығарушы (өкілді) органдарында партиялық фракциялардың қызметі жүзеге асырылады, азаматтық қоғамның жекелеген элементтері заң шығару бастамашылығына құқылы. Мәселен, азаматтар өмірінің кейбір салаларын реформалаудың негізгі және аса маңызды бағыттарын айқындайтын нормативтік-құқықтық актілерде мемлекеттік және қоғамдық даму мәселелерін шешуде мемлекеттік органдармен өзара іс-қимылда оны тиімді пайдалану мақсатында азаматтық қоғамды жандандыруға бағытталған шаралар енгізілген. Осылайша, мемлекет пен азаматтық қоғамның өзара іс-қимыл тетігі мемлекеттік білім беру жүйесі, сондай-ақ азаматтық қоғамды құрайтын институттар мен

жеке еркін адамдар жүйесі болып табылады, олардың бірлескен қызметі мемлекет пен азаматтық қоғамның алға қойған міндеттерін шешуде мүдделерді өзара есекпе алу мақсатына қол жеткізуге қызмет етеді.

Азаматтық қоғамның дамуы оның қатысушыларының экономикалық, саяси, идеологиялық, адамгершілік, мәдени және басқа да мүдделерін құқықтық нысандарда қолдану қажеттілігін анықтайды және осылайша оларды құқықта көрсетеді. Демократиялық режимде қоғамның дұрыс жұмыс істеуі, гуманистік принциптер мен идеалдарды жүзеге асыру, адамның толыққанды дамуы үшін белгілі бір құқықтық кепілдіктер жүйесі үлкен маңызға ие.

Кепілдік ұғымы мағынасы мен мазмұны жағынан қамтамасыз ету ұғымына ұқсас. Сонымен қатар, кепілдіктер көбінесе бір нәрсені қамтамасыз ету құралдары (шарттары, механизмдері) ретінде анықталады. Құқықтық кепілдік-бұл құқық әрекетінің ажырамас бөлігі, өйткені құқық нормасы оны орындау міндеттілігін қарастырады. Алайда, құқық нормалары сақталған жағдайда, құқықтық кепілдік беру механизмі «ұйқы» режимінде болады: ол «жұмыс істемейді», бірақ егер идеалды модельдің нақты қалыптасқан қатынасының сәйкессіздігі анықталса, оны әрдайым іске қосу мүмкіндігі бар. Әр түрлі құқықтық нормалардың тиімді іске асырылуын қамтамасыз ету үшін құқықтық кепілдіктерді кеңінен қолдану қазіргі қоғамда құқықтық кепілдіктерге құқық нормаларында көрсетілген мінез-құлық ережелеріне сәйкес келтіру мақсатында қоғамдық қатынастарға әсер етудің әмбебап құралдарының рөлі берілетіндігін көрсетеді. Өз кезегінде, белгілі бір қатынастарды қолдау үшін заңды кепілдендірудің қолданылуы осы қатынастардың сипатына емес, мемлекеттің тиісті мүдделілігінің болуына байланысты болуы мүмкін.

Азаматтық қоғамның генезисіне қарай құқықтық жүйелерде адамның құқықтық мәртебесі туралы құқықтық нормалардың жиынтығы пайда болады, өйткені адамның құқықтары мен бостандықтары жеке және әлеуметтік өмірдің әртүрлі аспектілеріне әсер ететін адам өмірінің ең жоғары құндылығы болып табылады. Халық билігі, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарының басымдығы, оларды мемлекет тарапынан қорғау заңдарды адамның мүдделері, оның құқықтары мен бостандықтары тұрғысынан құруға мүмкіндік беретін маңызды конституциялық қағидаттар болып табылады [9, 211].

Құқықтық мемлекеттің қалыптасуы мен дамуы басқару аппаратының азаматтық қоғамға үстемдік етуінің аяқталғанын, «мемлекет үшін халық емес, халық үшін мемлекет» қағидатының жарияланғанын көрсетеді. Бұл жағдайда адамның құқықтары мен бостандықтары азаматтық қоғамның бүкіл құқықтық жүйесінің негізін құрайды. Құқықтық мемлекетте заңнамалық негіз халықтың мүдделерін қорғауға, сондай-ақ азаматтық қоғамның еркіне бағытталуы керек.

Қазіргі кезеңде адам, оның құқықтары мен бостандықтары ең жоғары құндылығы болып табылатын демократиялық, құқықтық мемлекет құру ретінде жалпы мемлекеттік мақсаттарға қол жеткізу үшін азаматтық қоғамды дамытуға кешенді көзқарасты одан әрі күшейту қажет.

Қазақстанның қоғамдық-саяси дамуының қазіргі кезеңі мемлекеттің азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын іске асыру және азаматтық қоғам құру үшін барлық қажетті жағдайларды жариялау және жасау жөніндегі жігерлі қадамдарымен сипатталады.

Ұлттық деңгейде демократиялық даму, адам құқықтарын қорғау және Заң үстемдігін нығайту үшін қажетті заңнамалық жағдайларды жетілдіру процесі жүріп жатыр. Атап айтқанда, «Халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасының қағидаттарын енгізу шеңберінде Саяси шешімдер қабылдау процесіне Қазақстан азаматтарының кеңінен қатысуы қамтамасыз етілді, саяси басқарудың теңдестірілген жүйесі құрылды және елдің саяси трансформациясы мен «Әділ Қазақстан» құрылысының

басталған процестерінің қайтымсыздығын қамтамасыз ету мақсатында Үкіметтің есептілігі мен үлкен транспаренттілік қағидаттары енгізілді.

2022 жылы Қазақстан Республикасының Президенті Қ.Қ. Тоқаевтың бастамасымен жүргізілген конституциялық реформаның нәтижесінде елдің саяси жүйесін құқықтық жаңғыртудың жаңа кезеңі іске қосылды және қолда бар заңнамалық негіздер мен құқық қорғау институттары жетілдірілді. Азаматтық қоғам құру - мемлекеттің басты басымдықтарының бірі.

Азаматтық қоғам, кез-келген институт сияқты, ең алдымен оның қызметін қамтамасыз ету үшін заңнамалық реттеуді талап етеді. Осы жылдар ішінде азаматтық қоғам саласындағы Қазақстан Республикасының негізгі заңдары қабылданды - бұл «Қоғамдық бірлестіктер туралы», «Саяси партиялар туралы», «Кәсіптік одақтар туралы», «Коммерциялық емес ұйымдар туралы», «Мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс, ҚР –ның үкіметтік емес ұйымдарына арналған гранттар мен сыйлықақылар туралы», «Қоғамдық кеңестер туралы» ҚР Заңдары, «Бейбіт жиналыстар туралы» және т. б.

Азаматтық қоғам ұйымдарының қызметі үшін құқықтық негіздер құрылды және жетілдірілуде. Президенттің Жарлығымен ұзақ мерзімді перспективада азаматтық секторды дамытудың негізгі бағыттарын – Қазақстан Республикасында азаматтық қоғамды дамытудың 2020-2030 жылдарға арналған тұжырымдамасын айқындайтын жаңа стратегиялық құжат бекітілді. Құжат азаматтық қоғам мен билік органдарының өзара іс-қимылы саласындағы негізгі міндеттер мен басымдықтарды айқындайды. Тұжырымдамада азаматтық сектор қызметін трансформациялау бойынша жаңа тәсілдер көзделген. Тұжырымдамада белгіленген шаралар кешенін іске асыру 2030 жылға дейін айқындалды. Тұжырымдама екі кезеңде жүзеге асырылады: бірінші кезең 2020-2025 жылдар және екінші кезең 2026-2030 жылдар.

Азаматтық қоғамды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған тұжырымдамасында азаматтық қоғам деп адамға өзінің азаматтық құқықтарын іске асыруға мүмкіндік беретін және қоғам мүшелерінің әртүрлі қажеттіліктері мен мүдделерін білдіретін мемлекеттік емес қоғамдық қатынастар мен институттар жүйесі түсініледі. Азаматтық қоғам - бұл өздерінің рухани және материалдық қажеттіліктері мен мүдделерін қанағаттандыру үшін бірлестіктерге, қауымдастықтарға, одақтарға, корпорацияларға еркін және ерікті түрде біріккен экономикалық, әлеуметтік, мәдени, рухани-адамгершілік және басқа да қатынастардың жиынтығы.

Азаматтық қоғам - кез келген мемлекеттің табысты дамуының маңызды құрамдас бөлігі. Азаматтық қоғам - бұл мемлекеттік билік тарапынан тікелей араласуға және ерікті түрде реттеуге тәуелсіз, еркін азаматтар мен ерікті қалыптасқан бірлестіктер мен ұйымдардың өзін-өзі көрсету саласы. Азаматтық қоғамның белгілеріне адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету; өзін-өзі басқару; еркін қалыптасатын қоғамдық пікір және плюрализм; адам құқығын ақпаратқа нақты жүзеге асыру; экономиканың көптүрлілігі; мемлекеттік биліктің заңдылығы мен демократиялық сипаты; құқықтық мемлекет және адамдардың лайықты өмір сүру деңгейін қамтамасыз ететін мемлекеттің күшті әлеуметтік саясаты жатады. Азаматтық қоғамның мемлекетке кері әсерін күшейту үшін мұндай әсердің құқықтық тетіктері ғана емес, сонымен бірге азаматтық қоғамның саяси және құқықтық мәдениетін дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасау, оның мемлекеттік билікті жүзеге асыру процестеріне қатысуын ынталандыру маңызды.

Қазіргі кезеңде дамыған азаматтық қоғамның қалыптасуына ықпал ететін саяси модернизация процесі басталды, бірақ тез жеңістер күтілмейтінін ескеру қажет, өйткені жаңа және модернизацияланған саяси институттарды толтыру, ең алдымен, қоғамдық санада ауқымды өзгерістерді, саяси мәдениеттің белгілі бір деңгейіне жетуді, күшті азаматтық қоғамды қалыптастыруды талап етеді. Тек осы жағдайларда ғана институттар

накты мазмұнмен толтырылады, имитациялық болмайды. Ақпараттың ашықтығы мен қолжетімділігі маңызды мәселелердің бірі болып табылатын кез келген басқару жүйесінде іргелі маңызы бар кері байланыс қағидаты ашық ақпараттық кеңістікті, оның ішінде Интернет-БАҚ-ы іске асыруға мүмкіндік береді. Бүгінгі таңда біздің қазіргі әлемде қоғамдық билік органдарының қызметі туралы ақпарат алу құқығы адамның негізгі және ажырамас құқықтарының бірі болып табылады.

Айта кету керек, қоғамдық маңызы бар ақпаратқа еркін қол жеткізуді қамтамасыз ету және қоғамдық билік органдарының ақпараттық ашықтығы азаматтық қоғаммен құқықтық мемлекеттің жұмыс істеуінің маңызды шарттары болып табылады. Сондықтан іс жүзінде әрбір азамат өз функцияларын жүзеге асыру кезінде құқықтық сауаттылықты дамыту саласында да, мемлекет органдарының қызметі саласында да қажетті ақпаратты ала алатын платформа құру қажет.

Мемлекетте азаматтық қоғам құру жолдарына талдау жүргізе отырып, азаматтардың құқықтық мәдениетінің деңгейін арттыру бойынша мемлекет тарапынан атқарылып жатқан жұмыстардың маңызы зор екенін атап өткен жөн.

Азаматтардың санасына әсер етудің ең тиімді тәсілдерінің бірі-бұқаралық ақпарат құралдары. Азаматтық қоғамда бұқаралық ақпарат құралдары әлеуметтік құрылымның маңызды элементтерінің бірі болып табылады, өйткені олар халықты азаматтар үшін маңызды оқиғалар туралы сенімді және өзекті ақпаратпен қамтамасыз етеді, сондай-ақ қоғамдық пікір мен заңға сүйене отырып, сын мен бақылау функциясын жүзеге асырады.

Бұл азаматтық қоғамда әртүрлі әлеуметтік топтар арасындағы диалог құралы ретінде әрекет ететін бұқаралық ақпарат құралдары, маңызды буын болып табылады, өйткені ол азаматтарды мінез-құлықты өзін-өзі реттеуге, олардың құқықтары мен азаматтық мүдделерін іске асыруға итермелейді, қоғамда жүргізіліп жатқан өзгерістер процесіне халықтың неғұрлым белсенді қатысуына мүмкіндік туғызады, сондай-ақ мемлекеттік саясаттың тиімділігін бағалау мүмкіндігі.

Азаматтық қоғамның әрбір мүшесі, ең алдымен, құқықтың субъектісі, содан кейін ғана мемлекеттің азаматы болып табылады, өйткені азаматтық қоғам адам құқықтарын қорғайды. Дамыған азаматтық қоғам мемлекеттен тәуелсіздік пен автономия дәрежесіне ие, бұл жеке тұлғаның мемлекеттік билікті жосықсыз пайдаланумен байланысты теріс қылықтардан қауіпсіздігіне кепілдік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы <https://www.akorda.kz/kz/official>
2. Марченко М.Н. Проблемы теории государства и права: учебник. - Москва: Проспект, 2015. - 757 с.
3. Цвык В.А. Профессионализация общества и труда: исторический и теоретический аспекты // Вестник РУДН. – М., 2016. - №3(9). - С. 94-99.
4. Матузов, Н.И. Теория государства и права: учебник. – 5-е изд. – Москва: Дело, 2020. – 529 с.
5. Права человека и процессы глобализации современного мира // под ред. Е.А.Лукашева. – М.: Норма, 2016. – 462 с.
6. Левченко И. А. Правовой нигилизм как характерная черта современного общества // Вестник ЮРГТУ (НПИ). –М., - 2012. - № 5. - С.237–242
7. Фукуяма Ф. Сильное государство. Управление и мировой порядок в XXI веке. – М., 2006. -220 с.
8. Влазнев В.Н.Гражданское общество и правовое государство в современном государстве // Национальные интересы. –М., -2014. - №5. - С.5

9. Берденова У.Қ. Азаматтық қоғам – демократиялық құқықтық мемлекеттің қарышты дамуының негізі //Бөкетов оқулары – 2022. ғыл.-тәжір. конф. материалдары (16–18 наурыз 2022 ж.). - 2022. –Б.211-213.

УДК: 342 (574):004.9

Байсалова Г.Т. *, Бекбаев Е.З., Мамырова С.Т.
Университет Кунаева, г. Алматы, Республика Казахстан
*e-mail: gulzira_06041967@mail.ru

ГОСУДАРСТВЕННО-ПРАВОВОЕ РАЗВИТИЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В ЭПОХУ ЦИФРОВИЗАЦИИ

Аннотация. Цифровизация стала неотъемлемой частью современного общества, затрагивая все сферы жизни, включая экономику, образование, здравоохранение и правовое регулирование. Республика Казахстан, стремясь войти в число развитых стран, активно внедряет цифровые технологии в свою государственно-правовую систему. В данной статье рассматриваются основные направления государственного и правового развития Казахстана в условиях цифровой трансформации.

Ключевые слова: право, государство, цифровизация, электронное правосудие, электронная юстиция, правовое регулирование, цифровой конституционализм.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЦИФРЛАНДЫРУ ДӘУІРІНДЕГІ МЕМЛЕКЕТТІК-ҚҰҚЫҚТЫҚ ДАМУЫ

Аңдатпа. Цифрландыру қазіргі қоғамның ажырамас бөлігіне айналды, экономика, білім беру, денсаулық сақтау және құқықтық реттеуді қоса алғанда, өмірдің барлық салаларына әсер етті. Дамыған ел болуға ұмтылған Қазақстан Республикасы цифрлық технологияларды өзінің мемлекеттік-құқықтық жүйесіне белсенді түрде енгізуде. Бұл мақалада цифрлық трансформация аясында Қазақстандағы мемлекеттік-құқықтық дамудың негізгі бағыттары қарастырылады.

Кілт сөздер: құқық, мемлекет, цифрландыру, электрондық сот төрелігі, электрондық сот төрелігі, құқықтық реттеу, цифрлық конституционализм.

STATE AND LEGAL DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN IN THE ERA OF DIGITALIZATION

Abstract. Digitalization has become an integral part of modern society, affecting all spheres of life, including the economy, education, healthcare, and legal regulation. The Republic of Kazakhstan, striving to become a developed country, is actively integrating digital technologies into its state and legal system. This article examines the main areas of state and legal development in Kazakhstan in the context of digital transformation.

Key words: law, state, digitalization, e-justice, e-justice, legal regulation, digital constitutionalism.

Цифровизация как фактор развития правовых институтов в контексте современных нормативных правовых актов охватывает все сферы жизни общества, в том числе и правовую. В эпоху цифровых технологий правовые институты Республики Казахстан сталкиваются с новыми вызовами и возможностями. Цифровая трансформация оказывает влияние на существующие правовые нормы, методологии регулирования и

правоприменительную практику. Современные нормативные правовые акты учитывают потребности цифровизации, в частности, внедрение электронных систем управления (например, Госуслуги, eGov). Эти инициативы позволяют упрощать взаимодействие граждан с государственными органами, сокращая время на оформление документов и снижая административные барьеры.

Современная архитектура виртуального мира предъявляет новые парадигмы, обосновывающие необходимость трансформации классической модели правового регулирования в условиях новой цифровой среды [1, с.120]. В связи с этим в доктрине предлагается «новый угол зрения на систему права, который открывает широкий спектр возможностей поиска ответов на возникающие в юридической теории и практике вопросы [2, с.87].

Цифровизация обязывает совершенствовать правовую систему, и в частности законодательство государства, регулирования ее деятельности, внедрения в действующие правоотношения. Речь идет не о простом переформатировании механизма правового регулирования общественных отношений в эпоху цифровизации, но уже о более существенной, мульти содержательной модификации сферы правового регулирования. Современные цифровые технологии способствуют трансформации формы права: пользователи активно используют электронные версии нормативно-правовых актов, размещенных на официальных интернет-платформах. В свою очередь, право синтезирует нормативную базу цифровизации в рамках новых отраслей права – информационного, цифрового, и распространяется на сферу общественных отношений, регулируемых конституционным правом. Речь идет о конституционных правоотношениях, связанных с формированием и организацией деятельности государственных органов, входящих в конституционную систему разделения власти. Таким образом, в исследованиях отмечается, что цифровизация предоставляет свободу доступа к государственным услугам, осуществлению власти, реализации основных прав и свобод. Соответственно формулируется понятие конституционного цифрового механизма правового регулирования — это нормативный правовой механизм, способствующий междисциплинарному и межотраслевому регулированию конституционных правоотношений в цифровом формате в информационно-телекоммуникационной сети Интернет [3].

Важно отметить, что в современных исследованиях представлены модели обоснования методологического понимания цифрового конституционализма [4]. По уровню масштабирования цифровизации всех сфер общественных отношений тенденция ее распространения сравнима с процессом трансформации системы международного взаимодействия [5].

С принятием новых законов Республика Казахстан делает акцент на правовом регулировании в сфере IT. Эти нормы направлены на защиту данных, соблюдение персональных прав и улучшение кибербезопасности. Тем самым формируются новые правовые институты, такие как регуляторы в области цифровизации.

Цифровизация создает новую категорию прав — цифровые права. Это включает в себя право на доступ к информации, право на защиту персональных данных и право на участие в электронном голосовании. Настоящие права требуют пересмотра действующих норм и создания новых механизмов их защиты.

Правовые институты не могут оставаться статичными в условиях цифровой трансформации. Принятые новые нормативные акты требуют постоянного обновления, чтобы соответствовать быстро меняющимся условиям. Это касается как гражданского, так и уголовного законодательства, что позволяет учитывать цифровые реалии в сфере нормативного регулирования.

Цифровизация требует от граждан высокого уровня правовой грамотности. Это подчеркивает необходимость разработки программ по обучению и информированию

населения о новых правах и обязанностях в цифровой среде. Учебные материалы и информационные кампании, основанные на современных цифровых технологиях, становятся важными инструментами для повышения правового сознания общества.

Цифровизация не только влияет на существующие правовые институты, но и требует их трансформации. Для эффективного правового регулирования в новой реальности необходимо адаптировать нормативные акты, создавать новые механизмы защиты прав и развивать правовую грамотность населения. Только через комплексный подход к трансформации правовой системы можно гарантировать, что она будет соответствовать требованиям цифровой эпохи.

Система электронного правосудия значительно упрощает взаимодействие граждан с судебными органами. Разработка специализированных платформ позволяет подавать иски, следить за ходом дел и получать судебные акты в электронном виде, что повышает доступность правосудия.

Казахстан стремится создать «умное» государство, внедряя сервисы электронного правительства (e-gov). Граждане теперь могут получать доступ к большинству государственных услуг через интернет, что уменьшает коррупцию и увеличивает прозрачность.

Электронное правосудие (e-justice) — это интеграция цифровых технологий в судебные процессы, что способствует улучшению доступа к правосудию и повышению эффективности судебной системы. В современный период понятие «e-justice» - «электронное правосудие» во многих государствах мира утвердилось в апробирующей практике реализации судебной власти. Национальные правовые системы артикулируют ценность таких тенденций цифрового развития как уважение доказательной ценности информационно-цифровых платформ, признание достоверности электронных доказательств. В Казахстане данный подход стал важным элементом в рамках цифровизации государственного управления.

С развитием цифровых технологий в системе правосудия связывается создание цифровой среды доверия, с обеспечением всех участников необходимыми цифровыми средствами коммуникаций, а также с обеспечением максимально эффективной работы суда [6, с.241].

Электронное правосудие как способ осуществления правосудия, основан на использовании информационных технологий, позволяющих применять в судопроизводстве безбумажный обмен информацией в электронно-цифровом виде между всеми участниками судебного процесса. Возможности цифровизации отправления правосудия позволяют упростить процесс судопроизводства, сделать его более оперативным, доступным и прозрачным.

Электронное правосудие в Республике Казахстан - это и давно всем известный сервис на мобильных платформах iOS, Android, WindowsPhone. «Судебный кабинет», включающий более 50 видов услуг в электронном виде по всем направлениям судопроизводства, а также мобильное приложение «Судебный кабинет», форум «Талдау», видеоконференцсвязь, аудио-, видео фиксация судебных заседаний.

Цифровизация судопроизводства обеспечивает открытость и прозрачность правосудия; повышает доверие к нему, в том числе путем повышения эффективности и качества рассмотрения дел; обеспечивает независимость судей; повышает уровень исполнения судебных актов. Проведение дистанционных судебных заседаний посредством видеоконференции связи со следственными изоляторами, исправительными, медицинскими учреждениями, с районными и областными центрами страны, судами Республики позволяет сокращать сроки рассмотрения судебных дел, решать проблемы участия в рассмотрении дел лиц, проживающих или находящихся далеко от места расположения суда, физически ограниченных к перемещению по медицинским

показаниям, находящихся в местах лишения свободы или под стражей. В Казахстане повсеместно внедрены онлайн-процессы, разработана цифровая судебная аналитика, проводится политика внедрения умных систем и искусственного интеллекта.

Внедрение электронного правосудия в Казахстане представляет собой комплексное преобразование традиционной судебной системы в цифровую среду. Это включает в себя использование информационно-коммуникационных технологий для оптимизации и упрощения процессов судебного разбирательства, увеличения доступности правосудия и повышения его эффективности.

Судебные документы могут подаваться и обрабатываться в электронном виде, что сокращает время на их регистрацию и доставку. Судебные заседания через видеоконференции позволяют участникам процесса участвовать в заседаниях без необходимости физического присутствия в суде, что особенно важно для удаленных и труднодоступных регионов. На портале электронного правосудия доступны услуги, такие как электронная подача исков, отслеживание процессов и получение информации о судебных актах.

Внедрение электронного правосудия требует создания соответствующей нормативно-правовой базы. Основные законы и акты включают Закон Республики Казахстан «О судебной системе и статусе судей», который регулирует использование технологий в судебной практике, Постановления Верховного Суда, касающиеся порядка электронного судопроизводства, инструкции по организации работы судов с электронными ресурсами.

Преимуществом электронного правосудия является расширение доступности правосудия. Граждане могут обращаться в суд из любого места, имея доступ к интернету. Процесс подачи и обработки документов стал быстрее. Система позволяет отслеживать дела в реальном времени, что повышает уровень доверия к судебным органам.

Несмотря на очевидные преимущества, внедрение электронного правосудия сталкивается с рядом трудностей. Защита персональных данных и правовых актов от несанкционированного доступа становится ключевой задачей. В удаленных и сельских районах может быть ограничен доступ к интернету, что создает препятствия для использования электронного правосудия.

Будущее электронного правосудия в Казахстане связано с расширением его функционала, включая внедрение искусственного интеллекта для анализа судебных дел и автоматизации рутинных процессов, разработку мобильных приложений для удобного доступа к судебным услугам, совершенствование системы защиты данных и киберзащиты.

Электронное правосудие в Казахстане — это важный этап в цифровизации судебной системы, который способствует улучшению доступа к правосудию и повышению его эффективности. Однако для успешной реализации необходимо преодолевать существующие вызовы и обеспечивать защиту цифровых прав граждан.

В литературе отмечается, что к наиболее перспективным направлениям развития электронного правосудия «следует отнести такие как: развитие систем «умного поиска» судебной практики, позволяющих находить судебные дела, так как в настоящее время система ориентирована больше на сами суды и на бизнес; проработка эффективных требований для защиты информации, относящейся к судопроизводству; формирование базы данных уголовных, административных и гражданских дел и упрощение доступа к ним в электронном формате; распространение информации о возможностях электронного судопроизводства за пределы профессиональной юридической среды, просвещение граждан; создание специальных сервисов, позволяющих проводить судебные заседания «онлайн»; привлечение к разработке продуктов электронного правосудия как юристов, так и технических специалистов, инженеров [7].

Основные особенности внедрения электронного правосудия. Информационные

системы и платформы Казахстан активно развивает информационные системы, предназначенные для автоматизации правосудия.

Электронные назначения и уведомления Судебные акты могут быть вынесены и направлены сторонам в электронном формате, что значительно ускоряет процесс уведомления и дает возможность оперативно реагировать на изменения в судебном производстве. Электронное правосудие способствует повышению прозрачности работы судов. Граждане могут получать информацию о ходе дел, а также судебные акты через открытые электронные порталы, что укрепляет доверие к судебной системе.

Внедрение электронных инструментов упрощает доступ граждан к правосудию, снижая бюрократические барьеры. Например, возможность подачи заявлений и жалоб в электронном виде избавляет от необходимости личного присутствия в суде.

Ключевыми нормативными актами, регламентирующими внедрение электронного правосудия, являются законодательство о цифровизации, ставящее акцент на использование технологий в государственном управлении, а также регламенты, определяющие правила подачи и обработки электронных документов, защиту персональных данных и обеспечивающие правовую силу электронных подписей.

Исследования показывают, что использование электронного правосудия ведет к сокращению времени рассматривания дел, что подтверждается статистикой. Например, среднее время рассмотрения дел сократилось на 30%. Благодаря удобству и доступности, растет число граждан, обращающихся в судебные инстанции, что подтверждает положительный эффект внедрения электронного правосудия.

Несмотря на достигнутый прогресс, Казахстан сталкивается с рядом проблем, таких как необходимость повышения уровня цифровой грамотности населения, угрозы кибербезопасности и защита данных, адаптация законодательства к динамично меняющимся технологиям.

Внедрение электронного правосудия в Казахстане является значительным шагом на пути к улучшению качества правосудия и удовлетворению потребностей граждан. На фоне успешного опыта необходима постоянная работа по адаптации и развитию правовых и технических аспектов электронной системы, что позволит достичь более эффективной, доступной и прозрачной судебной системы в будущем. Будет полезным продолжить исследования в области воздействия нововведений на гражданское общество и рассмотреть возможности дальнейшего совершенствования системы для упрощения доступа к правосудию.

С увеличением объемов данных возрастает угроза их утечки и неправомерного использования. Важно разработать и внедрить правовые механизмы защиты персональных данных, что требует создания ясного правового поля в данной области. Это в цифровом пространстве.

Киберпреступления становятся все более распространенными. Необходимость обновления уголовного законодательства для учета специфики цифровой среды требует активного включения в правотворческий процесс. С учетом быстро меняющихся условий, Казахстану необходимо адаптировать свое законодательство к реалиям цифровой экономики. Это включает создание норм для регулирования блокчейна, криптовалют и интеллектуальной собственности в цифровом пространстве.

Цифровизация требует высокой квалификации от специалистов в области права. Необходимы программы обучения, которые помогут правозащитникам и юристам эффективно работать в новых условиях.

М.К.Сулейменов считает, что необходимо нормативно закрепить право на выбор электронной формы коммуникации между лицами, участвующими в деле, путем предоставления права непосредственного направления лицами, участвующими в деле, друг другу копий документов в электронной форме. Это обусловлено повышением эффективности реализации принципа состязательности, которая зависит от

своевременного исполнения лицами, участвующими в деле, обязанности по раскрытию доказательств [8].

Учитывая существующие вызовы и риски в рассматриваемой парадигме цифровизации, вместе с тем нельзя не согласиться с выводами ученых: «что же касается правосудия, то цифровизация системы обеспечения защиты прав человека и гражданина привела к тому, что доступ к правосудию получил еще более качественный шаг вперед к развитию, это вполне соответствует общепризнанным принципам гласности, прозрачности и открытости судопроизводства [9, с.43]. Цифровизация не только влияет на существующие правовые институты, но и требует их трансформации. Для эффективного правового регулирования в новой реальности необходимо адаптировать нормативные акты, создавать новые механизмы защиты прав и развивать правовую грамотность населения. Только через комплексный подход к трансформации правовой системы можно гарантировать, что она будет соответствовать требованиям цифровой эпохи.

Государственно-правовое развитие Республики Казахстан в эпоху цифровизации носит динамический характер. Стремление к интеграции цифровых технологий в правовые институты открывает новые возможности для повышения эффективности государственного управления. Однако для успешной реализации этих процессов необходимо учитывать вызовы и адаптировать правовую систему к современным требованиям. Правовое регулирование в условиях цифровизации должно стать проактивным, гибким и адаптивным, способным предотвратить возможные угрозы, сохраняя при этом права и свободы граждан. Эта статья рассматривает лишь несколько аспектов государственной и правовой трансформации. Дальнейшие исследования и обсуждения необходимы для более глубокого понимания этой сложной и многогранной темы.

Список использованной литературы:

1. Адам Е. Новеллы цифровизации правосудия: некоторые вопросы аргументации // Сборник материалов международной научно-практической конференции «Современные тенденции развития правовой науки в эпоху цифровизации», посвященной вопросам реализации конституционных реформ, направленных на эффективное строительство современного Казахстана – Астана: Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, 2024. – 300 с. ()
2. Хабриева Т.Я. Право в условиях цифровой реальности // Журнал российского права. -2018. - № 1.— С. 85-102.
3. Цифровое право как инструмент конституционно-правового влияния// [Электронный ресурс] URL: <https://urfac.ru/?p=3379> (дата обращения 01.09.2024).
4. Кравец И. А. Цифровой конституционализм: методологические и правовые аспекты // Государство и право – 2022. – №1. - С.19-26.
5. Клишас А.А. Цифровизация и конституционно-правовое регулирование: теоретико-правовое осмысление // [Электронный ресурс] URL: <https://lawinfo.ru/articles/4925/cifrovizaciya-i-konstitucionno-pravovoe-regulirovanie-teoretiko-pravovoe-osmyslenie> (дата обращения 01.09.2024).
6. Приженникова А.Н., Коляда Г.Ю. Цифровизация правосудия: теоретические и практические аспекты // Образование и право. - 2020. – - № 2. - С. 240-250.
7. Гейко П. Цифровизация правосудия: преимущества и риски. // [Электронный ресурс] URL: <https://www.advgazeta.ru/mneniya/tsifrovizatsiya-pravosudiya-preimushchestva-i-riski/> (дата обращения 01.09.2024).

8. Сулейменов М.К. Цифровизация в гражданском судопроизводстве: зарубежный опыт // [Электронный ресурс]. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33588044 (дата обращения: 17.02.2024).

9. Амангельды А.А. Внедрение норм о цифровых технологиях в законодательство Республики Казахстан // Вестник Института законодательства и правовой информации РК. – 2021. - №3. – С.34-43

УДК: 342.721

Муканова А. Н.

Университет Кунаева, г. Алматы, Республика Казахстан

НЕПРИКОСНОВЕННОСТЬ ЧАСТНОЙ ЖИЗНИ: СОВРЕМЕННЫЕ РИСКИ, СВЯЗАННЫЕ С ОБРАБОТКОЙ ПЕРСОНАЛЬНОЙ ИНФОРМАЦИИ

Аннотация. В представленной научной статье, рассматривается генезис института персональных данных в законодательстве зарубежных стран. Особое внимание уделено проблемам защиты персональной информации, в условиях развития информационного пространства и процессов глобализации. Проводится комплексный анализ современных вызовов и рисков для права на неприкосновенность частной жизни, порожденных интенсивным развитием цифровых технологий и масштабной обработкой персональных данных. Обосновывается, что информация персонального характера и персональные данные, являются важным составным элементом права на неприкосновенность частной жизни. Предлагается изучить прогрессивный зарубежный опыт в сфере защиты персональных данных и имплементировать его в национальный правозащитный механизм. Методологическую основу работы составляют сравнительно-правовой анализ, позволивший сопоставить подходы к регулированию в разных юрисдикциях, а также системный и структурно-функциональный методы, применяемые для изучения феномена «цифрового следа» и бизнес-моделей, основанных на данных. В результате выявлены и классифицированы основные категории рисков: от сугубо технических (кибербезопасность) до социально-психологических (манипуляция поведением, цифровая дискриминация) и институциональных (массовое наблюдение). Делается вывод о том, что традиционная парадигма защиты приватности, основанная на уведомлении и согласии, утрачивает свою эффективность в условиях Big Data и искусственного интеллекта. Перспективы дальнейших исследований видятся в разработке сбалансированных правовых режимов, которые, обеспечивая защиту фундаментальных прав личности, не препятствовали бы инновационному развитию цифровой экономики.

Ключевые слова: неприкосновенность частной жизни, персональные данные, цифровые технологии, большие данные (Big Data), искусственный интеллект (ИИ), кибербезопасность, массовое наблюдение, конфиденциальность, информация, информационное общество.

ЖЕКЕ ӨМІРГЕ ҚОЛ СҰҒЫЛМАУШЫЛЫҚ: ЖЕКЕ АҚПАРАТТЫ ӨНДЕУМЕН БАЙЛАНЫСТЫ ЗАМАНАУИ ТӘУЕКЕЛДЕР

Аңдатпа. Ұсынылған ғылыми мақалада шет елдердің заңнамасындағы дербес деректер институтының генезисі қарастырылады. Ақпараттық кеңістікті және жаһандану процестерін дамыту жағдайында жеке ақпаратты қорғау мәселелеріне ерекше назар

аударылған. Цифрлық технологиялардың қарқынды дамуы мен дербес деректерді ауқымды өңдеуден туындаған жеке өмірге қол сұғылмаушылық құқығы үшін қазіргі заманғы сын-тегеуріндер мен тәуекелдерге кешенді талдау жүргізіледі. Жеке сипаттағы ақпарат пен дербес деректер жеке өмірге қол сұғылмаушылық құқығының маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Дербес деректерді қорғау саласындағы озық шетелдік тәжірибені зерделеу және оны ұлттық құқық қорғау тетігіне енгізу ұсынылады. Жұмыстың әдіснамалық негізі әртүрлі юрисдикциялардағы реттеу тәсілдерін салыстыруға мүмкіндік беретін салыстырмалы-құқықтық талдау, сондай-ақ «цифрлық із» құбылысын және деректерге негізделген бизнес-модельдерді зерттеу үшін қолданылатын жүйелік және құрылымдық-функционалдық әдістер болып табылады. Нәтижесінде тәуекелдердің негізгі категориялары анықталды және жіктелді: таза техникалық (киберқауіпсіздік), әлеуметтік-психологиялық (мінез-құлықты манипуляциялау, цифрлық кемсітушілік) және институционалдық (жаппай бақылау). Хабарлама мен келісімге негізделген дәстүрлі құпиялылықты қорғау парадигмасы Big Data және жасанды интеллект жағдайында тиімділігін жоғалтады деген қорытындыға келді. Әрі қарайғы зерттеулердің келешегі жеке тұлғаның құқықтарын қорғауды қамтамасыз ете отырып, цифрлық экономиканың инновациялық дамуына кедергі келтірмейтін теңдестірілген құқықтық режимдерді әзірлеуден көрінеді.

Кілт сөздер: жеке өмірге қол сұғылмаушылық, дербес деректер, цифрлық технологиялар, үлкен деректер (Big Data), жасанды интеллект (AI), киберқауіпсіздік, жаппай бақылау, құпиялылық, ақпарат, ақпараттық қоғам.

PRIVACY: MODERN RISKS ASSOCIATED WITH THE PROCESSING OF PERSONAL INFORMATION

Abstract. In the presented scientific article, the genesis of the institute of personal data in the legislation of foreign countries is considered. Special attention is paid to the problems of personal information protection in the context of the development of the information space and the processes of globalization. A comprehensive analysis of modern challenges and risks to the right to privacy generated by the intensive development of digital technologies and large-scale processing of personal data is carried out. It is proved that personal information and personal data are an important component of the right to privacy. It is proposed to study the progressive foreign experience in the field of personal data protection and implement it in the national human rights mechanism. The methodological basis of the work is a comparative legal analysis, which made it possible to compare regulatory approaches in different jurisdictions, as well as systemic and structural-functional methods used to study the phenomenon of the "digital footprint" and data-based business models. As a result, the main categories of risks were identified and classified: from purely technical (cybersecurity) to socio-psychological (behavior manipulation, digital discrimination) and institutional (mass surveillance). It is concluded that the traditional privacy protection paradigm based on notification and consent is losing its effectiveness in the context of Big Data and artificial intelligence. The prospects for further research are seen in the development of balanced legal regimes that, while protecting fundamental human rights, would not hinder the innovative development of the digital economy.

Key words: privacy, personal data, digital technologies, Big Data, artificial intelligence (AI), cybersecurity, mass surveillance, privacy, information, information society.

Введение.

Интеграция Республики Казахстан в процессы глобализации и информатизации сопряжена с возникновением новых вызовов в сфере защиты права на неприкосновенность частной жизни. Несмотря на актуальность данной проблемы, она

остается недостаточно изученной в рамках национальной правовой науки и практики. Отсутствие в Казахстане устоявшихся правовых традиций в этой области обуславливает необходимость обращения к прогрессивному зарубежному опыту, который может быть продуктивно адаптирован отечественным законодателем и правоприменителем.

Современные угрозы приватности детерминированы следующими факторами:

Во-первых, научно-технический прогресс и экспансия информационного пространства создали условия для несанкционированного сбора и обработки персональных данных, что ведет к эрозии личной автономии. При этом автономия личности не может носить абсолютный характер и должна основываться на оптимальном балансе частных и публичных интересов.

Во-вторых, усиление глобальных угроз терроризма и экстремизма легитимировало расширение государственного вмешательства в частную сферу. Это проявляется в ослаблении ограничений на мониторинг коммуникаций, финансовых операций, а также во внедрении систем биометрической идентификации. В данном контексте представляется, что реализация контртеррористической политики не должна приводить к несоразмерному ограничению свобод, а соблюдение международных стандартов в области прав человека должно оставаться приоритетом.

В-третьих, постоянное развитие информационно-коммуникационных технологий порождает все более изощренные способы нарушения конфиденциальности, что осложняет балансирование интересов личности, общества и государства. Данная динамика требует модернизации правового содержания института неприкосновенности частной жизни и включения в него новых элементов для формирования эффективного механизма защиты.

Современное общество характеризуется как «общество данных», где информация, в особенности персональная, стала ключевым экономическим активом и ресурсом управления. Ежедневно генерируются и обрабатываются колоссальные объемы информации о каждом индивиде – его покупках, перемещениях, социальных связях, предпочтениях, состоянии здоровья. Этот процесс, с одной стороны, открывает новые возможности для развития сервисов, медицины, науки и государственного управления. С другой стороны, он порождает беспрецедентные по масштабу и сложности риски для приватности личности.

Актуальность темы обусловлена нарастающим противоречием между технологическими возможностями по сбору и анализу данных и способностью общества и права адекватно на них реагировать. Инциденты с утечками данных, скандалы вокруг несанкционированного использования информации, распространение систем массового наблюдения и «умных» городов, а также появление технологий глубокого анализа на основе ИИ – все это свидетельствует о системном кризисе в сфере защиты частной жизни.

Угрозы в области обеспечения персональных данных, становятся актуальнее с повсеместным внедрением информационных технологий. В Казахстане практически каждый квартал происходят резонансные события связанные либо со случайной утечкой в открытый доступ персональных данных, либо с умышленным их незаконным распространением и продажей. К примеру, только за марта 2024 года стало известно, что произошла утечка более чем 2 млн. персональных данных казахстанцев, являющихся клиентами микрофинансовой организации «Займер» [1]. 16 июня 2025 года, появилась шокирующая информация, что в открытый доступ утекли 16,3 миллиона записей с персональными данными жителей Казахстана. Сообщается, что в открытый доступ попали следующие персональные данные: фамилия, имя, отчество, пол, дата рождения, ИИН, адрес, дата начала проживания, номера телефонов (мобильные, домашние, рабочие), гражданство, национальность и некоторые другие [2].

Материалы и методы.

Рассмотрение проблемы проводилось также на основе совокупности гносеологических методов и приемов, включающих в себя комплексный анализ, общенаучные и частно-научные методы познания. Одним из центральных методов, использованных при написании статьи является метод сравнительно-правового исследования. Сравнительно-правовой анализ выступил ключевым методом для изучения нормативно-правовых актов, регулирующих обработку персональных данных. Были сопоставлены основные принципы и механизмы Общего регламента по защите данных Европейского союза (GDPR) и Закона Республики Казахстан «О персональных данных и их защите». Этот метод позволил выявить общие тенденции и национальные особенности в подходах к защите приватности. Системный метод был использован для рассмотрения приватности не как изолированного права, а как элемента сложной системы «человек – технология – общество – государство». Это позволило проанализировать взаимосвязи между технологическими инновациями, бизнес-моделями, правовым регулированием и социальными практиками. Структурно-функциональный метод применялся для декомпозиции процесса обработки данных на отдельные этапы (сбор, хранение, анализ, передача, удаление) и выявления специфических рисков на каждом из них. Формально-юридический метод использовался для толкования норм права, определения правовых понятий и конструкций, таких как «персональные данные», «субъект персональных данных», «обработка», «обезличивание».

Теоретическую базу исследования составили труды отечественных и зарубежных ученых в области информационного права, теории права и социологии, а также аналитические отчеты международных организаций.

Результаты и обсуждение.

Легитимация понятия «персональные данные» в юридической науке и законодательной практике обусловлена необходимостью гарантирования неприкосновенности частной жизни в современном информационном обществе, характеризующимся возникновением технологических угроз приватности. Указанные угрозы, посягая на свободный информационный обмен, находят свое выражение в противоправных деяниях, связанных со сбором, накоплением и эксплуатацией данных. Глобализация информационной сферы придает этим вызовам наднациональную значимость, выводя их за пределы исключительно интересов национальной безопасности. Вследствие этого, центральное место в международной информационной политике занимает разработка механизмов противодействия и предупреждения неправомерного обращения с информацией. «Именно желание обеспечить должный уровень защиты личности от информационных угроз привело к идее контроля над оборотом информации об индивидах – персональных данных, выделив их в особый вид информации, требующей защиты» [3, с. 14].

Исследование, такого аспекта неприкосновенности частной жизни, как защита персональных данных, заставляет нас обратить внимание на процесс зарождения и функционирования данного института, в зарубежном законодательстве, которое первым его регламентировало, и теперь служит ориентиром для Республики Казахстан, поскольку имеется колоссальный цифровой разрыв между развитыми и развивающимися странами.

Классические представления о приватности как о «праве быть оставленным в покое» (сформулированном С. Уорреном и Л. Брандейсом) оказались недостаточными в цифровую эпоху. Современные угрозы носят не случайный, а систематический и зачастую скрытый характер. Можно выделить несколько ключевых категорий рисков.

Риски, связанные с технологиями сбора данных:

Цифровой след (Digital Footprint): Любое действие пользователя в интернете (поисковые запросы, лайки, просмотры, онлайн-покупки) оставляет след, который агрегируется и анализируется. Пользователь зачастую не осознает ни объема собираемой о нем информации, ни целей ее использования.

«Умные» устройства и Интернет Вещей (IoT): Датчики в смартфонах, «умных» домах, носимых гаджетах (фитнес-браслеты) собирают непрерывный поток высокочувствительных данных о повседневной жизни, привычках, состоянии здоровья и даже биометрических показателях.

Системы видеонаблюдения с распознаванием лиц: Эти технологии позволяют в реальном времени отслеживать перемещения людей в публичном пространстве, стирая границу между публичным и частным.

Риски, связанные с технологиями анализа данных (Big Data и III):

Профилирование и прогнозирование: Алгоритмы машинного обучения способны выявлять скрытые паттерны в данных и создавать детальные психологические, социальные и поведенческие профили индивидов. На основе этих профилей принимаются решения, влияющие на жизнь человека: одобрение кредита, предложение работы, оценка кредитоспособности, подбор контента.

Деанонимизация и повторная идентификация: Техники Big Data позволяют с высокой вероятностью идентифицировать личность даже в обезличенных наборах данных, комбинируя различные источники информации. Это сводит на нет эффективность традиционных методов анонимизации.

Цифровая дискриминация и «ценообразование по готовности платить»: Алгоритмы могут необъективно дискриминировать определенные социальные группы (эффект «bias» в ИИ), а также использоваться для динамического ценообразования, когда стоимость товара или услуги определяется на основе прогноза о максимальной сумме, которую готов заплатить конкретный пользователь.

Институциональные и социально-политические риски:

Массовое наблюдение: Со стороны как государственных органов (в целях национальной безопасности и борьбы с преступностью), так и частных корпораций. Создает эффект «стеклянного человека» и может оказывать охлаждающий эффект на свободу слова, ассоциаций и политическую активность.

Манипуляция поведением и общественным мнением: Детальные знания о предпочтениях и уязвимостях пользователей позволяют с помощью таргетированной рекламы и информационных кампаний манипулировать их поведением, влияя на потребительский выбор и электоральные предпочтения.

Кибербезопасность и риски утечек данных: Централизация огромных массивов персональной информации делает их привлекательной мишенью для кибератак. Последствия утечек могут быть катастрофическими для отдельных людей (шантаж, кража личности, финансовые потери).

Появление, становление и развитие исследований, посвященных защите персональных данных, обусловлено динамикой информационно-телекоммуникационных технологий, и, как следствие, вхождением в информационную эру и формированием информационного общества в ведущих странах мира. Основателями законодательного регулирования, по праву можно считать страны Европы и США, где в 60-х годах прошлого столетия, появились законодательные акты о защите персональных данных. Исследователи единодушны в вопросе первого нормативного источника в сфере регулирования персональных данных, называя закон «О защите персональных данных» земли Гессен (Hessen) Федеративной Республики Германии 1970-го года [4, с. 625-627].

В числе законодательных первопроходцев в защите персональных данных называют и такие страны как Швеция и Австрия, где стимулирующую роль, возможно,

сыграла повсеместная компьютеризация страны. В дальнейшем уже пошли по такому законодательному пути Дания, Франция, Великобритания и др. В период 90-х к этому процессу присоединились и страны Восточной Европы. Следует отметить, что создание нормативных актов в данной сфере шло самостоятельно наряду с развитием законодательства о защите права на неприкосновенность частной жизни.

В целом, характеризуя национальное законодательство европейских государств, меры предпринимаемые правительствами в сфере защиты персональных данных, следует признать их прогрессивными, своевременными и гуманными. Однако, следует признать, что уровень практической реализации таких мер в различных странах Европейского Союза остаётся неравномерным, также как и выработка передовой практики и политики в данной области.

Значительный опыт правового регламентирования отношений в сфере охраны персональных данных накоплен в США. Несмотря на то, что в США нет законодательного акта, который бы предусматривал всестороннюю защиту неприкосновенности частной жизни, комплексная система правовых документов обеспечивает высокий уровень ее защиты в различных сферах. Вместе с тем, практика защиты персональных данных в США, имеет определенные погрешности, что послужило объективной причиной включения США в список стран, не обеспечивающих адекватную защиту персональных данных. Интерес в изучении защиты персональных данных вызывает Канада и ее Закон об охране персональной информации. Это действительно реально работающий документ, предусматривающий действенный механизм защиты персональных данных. Важное значение имеет тот факт, что сами канадцы уделяют большое внимание вопросам сбора, хранения и обработки персональных данных. Социологические опросы показывают высокий уровень правовой грамотности канадцев как в отношении своих прав в данной области, так и в отношении механизмов их защиты. Закон также возлагает на правительство ответственность за правомерность сбора, хранения и целей использования персональных данных [5, с. 53].

Следует обратить внимание, что мы оцениваем законодательство зарубежных стран о защите персональных данных, с точки зрения соответствия европейским стандартам защиты. Это не случайно, поскольку именно Европейский Союз на сегодняшний день, располагает эталонным правозащитным механизмом в сфере персональных данных. С 1998 г. в странах Европейского союза был взят курс на создание унифицированной системы защиты персональных данных. Весь передовой опыт европейских стран в сфере правового регулирования персональных данных, лег в основу Конвенции «О защите личности в связи с автоматизированной обработкой персональных данных» ETS № 108 1980 года. Среди других актов, содержащих дефиницию персональных данных, следует отметить Директивы 95/46/ЕС Европейского парламента и Совета Европейского Союза «О защите лиц в связи с обработкой персональных данных и свободным обращением этих данных» от 1995 года. Согласно ст. 2 этой Директивы «персональные данные – это любая информация о физическом лице, которое идентифицировано, или может быть идентифицировано. 15 декабря 1997 года была принята Директива Европейского парламента и Совета Европейского Союза 97/66/ЕС «Об обработке персональных данных и защите прав лиц в телекоммуникационном секторе», где дается определение персональным данным, но указывается, что эта Директива предусматривает гармонизацию положений государств-членов, необходимое для обеспечения одинакового уровня защиты основных прав и свобод, в частности, в том, что касается права на невмешательство в частную жизнь, при обработке персональных данных в телекоммуникационном секторе и для обеспечения свободного перемещения таких данных, а также телекоммуникационного оборудования и услуг в Сообществе.

Усложнение общественных отношений в сфере информационных технологий, не отвечающая современным потребностям правоприменительная практика в странах-участницах ЕС, регулярно вносимые изменения в законодательство, побудили модернизировать законодательство ЕС о защите данных. Итогом многолетней и кропотливой работы по усовершенствованию правового регулирования оборота и защиты персональных данных, стал Регламент № 2016/679 Европейского парламента и Совета Европейского Союза «О защите физических лиц при обработке персональных данных и о свободном обращении таких данных (Общий Регламент о защите персональных данных). GDPR» (г. Брюссель, 27 апреля 2016 года).

Признавая уникальность и прогрессивность европейских норм в сфере защиты персональных данных, считаем целесообразным имплементацию его норм законодательство такой интеграционной организации как Содружество независимых государств, в котором на сегодня разработан Модельный закон «О персональных данных» от 29 ноября 2018 года.

Анализируя законодательство зарубежных стран, и возвращаясь к поставленной задаче определить категорию «персональные данные», следует констатировать, что они выводят ее через категорию «информация». Поскольку такое же определение закладывается и в нормах международно-правовых документов. В частности: Рекомендации Совета ОСЭР, касающиеся Руководства по защите неприкосновенности частной жизни и трансграничной передаче персональных данных (2013 год), определяют, что «персональные данные» означают любую информацию, относящуюся к физическому лицу («субъекту данных»), чья личность либо известна, либо может быть установлена»; Конвенция о защите физических лиц при автоматизированной обработке персональных данных (1981 год), закрепляет: «Персональные данные» означают информацию, касающуюся конкретного или могущего быть идентифицированным лица («субъекта данных»); Регламент № 2016/679 Европейского парламента и Совета Европейского Союза «О защите физических лиц при обработке персональных данных и о свободном обращении таких данных», под персональными данными понимает информацию, связанную с идентифицированным или идентифицируемым физическим лицом; Модельный закон СНГ от 29 ноября 2018 года, трактует: «Персональные данные - информационные данные о личности, то есть информация, которая позволяет прямо или косвенно определить физическое лицо (субъекта персональных данных) или может быть отождествлена с ним» [6].

Таким образом, в международных документах и нормах законодательства зарубежных стран, используется понятие «персональные данные», под которыми понимают определенную информацию, с помощью которой можно четко определить конкретного человека. Именно возможность идентификации личности, тесно связывает персональные данные и частную жизнь. Поэтому, право на частную жизнь (прайвеси), как теория контроля над информацией больше всего говорит о том, что мы защищаем как частную любую информацию, над которой лица хотят сохранить контроль.

Иначе говоря, информация о частной жизни личности, включая и персональные данные, является конфиденциальной. Конфиденциальность означает необходимость предотвращения разглашения, утечки какой-либо информации. Конфиденциальной, является информация «не подлежащая огласке, секретная» [7, с. 559].

Сложившаяся в конце XX века правовая модель защиты данных во многом опиралась на концепцию информированного согласия (informed consent). Предполагалось, что пользователь, получая понятную и полную информацию о целях обработки его данных, может добровольно дать или не дать свое согласие.

В современных условиях эта модель демонстрирует свою несостоятельность по нескольким причинам:

Пресыщение согласием: Пользователи сталкиваются с бесчисленными запросами на согласие, часто написанными сложным юридическим языком. Это приводит к «слепоте к уведомлениям» и механическому согласию со всеми условиями.

Дисбаланс власти и выбора: В отношениях «пользователь – цифровая платформа» часто нет реальной альтернативы. Отказ от предоставления данных означает отказ от использования необходимого сервиса (например, социальной сети или картографического приложения), что является мнимой свободой выбора.

Непрозрачность и сложность цепочек обработки: Пользователь не может осознать все последствия своего согласия, так как его данные могут многократно передаваться третьим лицам (партнерам, рекламным сетям, аналитическим компаниям), обрабатываться для непредусмотренных изначально целей и храниться неопределенно долго.

Особое внимание следует обратить на проблему правовой неграмотности людей в сфере информационных технологий. Как считают специалисты, граждане, не осознавая последствий, добровольно предоставляют свои персональные данные и дают согласие на их обработку третьим лицам [8, с. 38]. Полагаем, что ситуацию можно разрешить, повышая правовую образованность в сфере защиты личной информации, что бы сами пользователи социальных сетей, могли поддерживать сложный баланс между конфиденциальностью и открытостью [9, с. 15].

Сегодня, институт неприкосновенности частной жизни уже не является той категорией, которую можно регулировать только национальным правом. Важной особенностью современных проблем в данной сфере является их «наднациональность», трансграничный характер, обусловленный развитием транспортного сообщения и средств коммуникации, появлением общедоступных мировых информационных сетей и тому подобное. Соответственно, решение названных проблем уже не является исключительно внутренним делом отдельных государств; последние должны действовать согласно соответствующим правовым стандартам международного и регионального уровня. Эти стандарты, должны определять содержание и объем права на неприкосновенность частной жизни, гарантии его реализации, а также обязательства государств и формы сотрудничества между государствами по обеспечению данного права в рамках национального правопорядка и в международных отношениях. Поэтому особый акцент, на защиту персональных данных в государствах всего мира, в том числе и странах ЕС, делается при трансграничной передаче данных [10, с. 114].

Это вызывает особую тревогу в вопросах обеспечения фундаментального права человека, на неприкосновенность его частной жизни. Поскольку право индивида на защиту информации персонального характера, является центральным, в современных условиях открытого информационного общества, в котором трансграничная передача данных является необходимым процессом. Непрерывное трансграничное взаимодействие в сфере оборота персональных данных, переводит механизм их защиты, из разряда национальных, на уровень международных. Поэтому потребность в международном законодательстве, возрастает с каждым новым витком развития информационных технологий, делающих процесс информационной открытости глобальнее. Такое законодательство унифицирует положения и стандарты, действующие в области защиты персональных данных.

Заключение.

Проведенное исследование позволяет сделать ряд выводов, свидетельствующих о глубокой трансформации права на неприкосновенность частной жизни под воздействием цифровых технологий.

Современные риски для приватности носят комплексный, системный и латентный характер. Они проистекают не столько из единичных противоправных действий, сколько

из самой логики функционирования цифровой экономики, основанной на экстенсивном сборе и коммерциализации персональных данных.

Выявленные риски можно классифицировать по трем основным уровням: технико-технологический (кибератаки, деанонимизация, несовершенство алгоритмов); социально-поведенческий (манипуляция, цифровая дискриминация, изменение социальных норм); институционально-политический (массовое наблюдение, эрозия доверия к институтам).

Традиционная правовая парадигма, центрированная вокруг модели «уведомление и согласие», исчерпала свой защитный потенциал и не соответствует реалиям технологий Big Data и искусственного интеллекта, которые оперируют данными способами, непредсказуемыми для субъекта на момент сбора.

Перспективы дальнейших исследований видятся в поиске сбалансированного подхода, который, с одной стороны, обеспечивал бы надежную защиту фундаментальных прав и свобод человека в цифровую эпоху, а с другой – не создавал бы непреодолимых барьеров для технологического прогресса и инновационного развития экономики. Эта задача требует продолжения междисциплинарного диалога между юристами, IT-специалистами, экономистами, социологами и этиками.

Список использованной литературы:

- 1 Житникова, О. (2024) Утечка персональных данных: что государство предпринимает для защиты граждан. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.zakon.kz/stati/6427128-utechka-personalnykh-dannykh-cto-gosudarstvo-predprinimaet-dlya-zashchity-grazhdan.html>
- 2 «Утечка данных 16 миллионов казахстанцев»: Минцифры сделало заявление. [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/utechka-dannyih-16-millionov-kazahstantsev-vozbujdeno-573411/
- 3 Бундин М.В. Персональные данные в системе информации ограниченного доступа: Дис. ... канд. юр. наук: 12.00.13. – М., 2017. – 218 с.
- 4 Gesetz und Verordnungsblatt für das Land Hessen. - 1970. - № 1. – S. 760.
- 5 Коровяковский Д.Г. Российский и зарубежный опыт в области защиты персональных данных // Угрозы и безопасность. – 2009. - №3 (38). - С. 48-54.
- 6 Модельный закон СНГ от 29 ноября 2018 года «О персональных данных». https://iacis.ru/upload/iblock/f43/prilozhenie-k-postanovleniyu-48_9.pdf
- 7 Большой юридический словарь. 3-е изд., доп. и перераб. / Под ред. проф. А.Я. Сухарева. – М.: ИНФРА-М, 2007. VI. – 858 с.
- 8 Крюкова Д.Ю., Мокрецов Ю.В. Актуальные проблемы правового регулирования оборота и защиты персональных данных в России // Вестник института: преступление, наказание, исправление. – 2017. - № 2 (38). - С. 34-38.
- 9 Кучеренко А.В. О гарантиях прав субъектов при осуществлении трансграничной передачи персональных данных // Информационное право. 2009. № 3(18). С. 14–17
- 10 Полякова Т.А., Химченко А.И. Актуальные организационно-правовые вопросы трансграничной передачи персональных данных // Право. Журнал Высшей школы экономики. – 2013. - № 1. – С. 113-122.

ӘОЖ: 340

Тарап Ж.Д.*, Ильясова А.Е., Тургумбаев М.Е.
Қонаев Университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы
*e-mail: tarap79@mail.ru

ЦИФРЛЫҚ ДӘУІРДЕГІ ҚҰҚЫҚТЫҚ САНА: ЖАҢА СЫН-ҚАТЕРЛЕР МЕН МҮМКІНДІКТЕР

Аңдатпа: Мақалада цифрлық қоғам жағдайындағы құқықтық сананың қалыптасу және даму ерекшеліктері қарастырылады. Ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың қарқынды дамуы құқықтық қатынастардың жаңа формаларын туындатып, құқықтық сананың мазмұнына елеулі өзгерістер енгізуде. Зерттеу барысында цифрлық кеңістікте пайда болатын негізгі сын-қатерлер – киберқылмыс, жеке деректерді қорғау, жалған ақпараттың таралуы мәселелері талданады. Сонымен қатар электронды үкімет, онлайн құқықтық білім беру және цифрлық сот жүйесінің құқықтық сананы арттырудағы рөлі айқындалады. Автор цифрлық мүмкіндіктерді тиімді пайдалану құқықтық мәдениеті жоғары азаматтық қоғам қалыптастырудың маңызды шарты екенін негіздейді.

Кілт сөздер: құқықтық сана, цифрландыру, ақпараттық қоғам, киберқұқық, электронды үкімет.

ПРАВОВАЯ ОСВЕДОМЛЕННОСТЬ В ЦИФРОВУЮ ЭПОХУ: НОВЫЕ ВЫЗОВЫ И ВОЗМОЖНОСТИ

Аннотация: В статье рассматриваются особенности формирования и развития правового сознания в условиях цифрового общества. Стремительное развитие информационно-коммуникационных технологий приводит к появлению новых форм правовых отношений и трансформации содержания правового сознания. Анализируются основные вызовы цифровой среды, такие как киберпреступность, защита персональных данных и распространение ложной информации. Особое внимание уделяется роли электронного правительства, онлайн-правового образования и цифровой судебной системы в повышении уровня правового сознания. Делается вывод о том, что эффективное использование цифровых возможностей способствует формированию правовой культуры и ответственного гражданского общества.

Ключевые слова: правовое сознание, цифровизация, информационное общество, киберправо, электронное правительство.

NUMBERS OF DAUIRDEGI KUNKYKTYK SANA: JAGA SON-KATERLER MEN MUMKINDIKTER

Abstract: The article examines the formation and development of legal consciousness in the context of a digital society. The rapid growth of information and communication technologies has led to new forms of legal relations and significant changes in the content of legal consciousness. The study analyzes key challenges of the digital environment, including cybercrime, personal data protection, and the spread of misinformation. Particular attention is paid to the role of e-government, online legal education, and digital justice in enhancing legal awareness. The author concludes that the effective use of digital opportunities is a crucial factor in building a high level of legal culture and a responsible civil society.

Key words: legal consciousness, digitalization, information society, cyber law, e-government.

Еліміз әлемдік аренада Қазақстан Республикасы ретінде танылып отыр. Тәуелсіздік алған уақыт аралығында жүргізіліп жатқан реформалар қазақстандағы барлық әлеуметтік топтардың құқықтық санасын түп тамырымен өзгертті. Бұл өзгерістер өзінің күрделі, біркелкі емес сипатымен адамдар мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарына, құқықтық тәртіп, заңдылық, құқық шығармашылығымен құқық қолдану тәжірибесіне, жалпы құқықтық сананың жай-күйіне тікелей әсерін тигізуде. Қазақстан қоғамының әлеуметтік топтарының құқықтық мәдениеті мен құқықтық санасын қалыптастырудың маңызды жолдарының бірі ретінде елімізде жүргізіліп жатқан жалпы құқықтық оқытуды айтуға болады.

Құқықтық мемлекеттің әрбір азаматы құқықтық саналы, құқықтық мәдениетті болуы қажет. Мемлекетіміздің 2030 жылға дейінгі құқықтық саясат тұжырымдамасы да осыны көздейді. Құқықтық оқыту және құқықтық тәрбие өзара табиғи байланысқан. Құқықтық мәдениетті қалыптастыру үзіліссіз процесс болуы қажет. Сонда ғана ол өз кезеңінде тұлғалардың заңдарға бағыну санасын қалыптастырады. Құқықтық білімді күнделікті кеңейту және тереңдету әрекеттері өзіндік мазмұнына сәйкес бағытталуы керек.

Қазіргі таңда құқықтық нигилизмді (құқықты жоққа шығаруды) жеңуіміз қажет, оған көпшіліктің таңқалуын тоқтатып, заңға деген сый, құрметтеуге тәрбиелеу және жауапкершілік сезімдерін ояту қажеттілігі, яғни бұл жерде жемқорлық, заңды басынушылықтар, заңға немқұрайлы қараудың құқықтық жүйеге кереғар екендігін түсіндіру және қоғамдық моральді бейтараптық жаулап алуына жол бермеу керек. Қазақстан азаматтарының құқықтық санасын кеңейтуде немесе қоғамдық сананы құрудың негізі - адамгершілік және әлеуметтік әлемді тұрақтандыру арқылы, яғни барша азаматтардың қолдауымен барлық қоғамдық топтардың, халықтың белсенді қызмет етуге және адам құқығының шеңберін кеңейтуге жол ашу. Құқыққа немқұрайлы қарау қандай да бір шектен шығушылық, әлеуметтік басқа да нормаларды, психологиялық жеке тұлғаларда заңға деген жауыздықпен қарауы, демократиялық формадағы «Не істегім келсе, соны істеймін» деген қарама – қайшылық құқықтық мемлекетті және азаматтық қоғамды құрудағы кедергілерді білдіреді, яғни бұл жерде осындай кереғарлықтарды жою керек. Бұндай әлеуметтік кереғарлықты жеңу қажет, басынушылықты және нигилизмнің алдын – алу жұмыстарының (әлеуметтік апатияны) бірден – бір маңызды құрамдас бөлігі болып азаматтарға құқықтық тәрбие беру шараларының белсенділігі болып табылады [1].

Бүгінгі таңда құқықтық сана азаматтың жалпылай құқықтық әлеуметтену үрдістерінің нәтижесі, қоғамдағы заңдылық пен құқықтық тәртіп жағдайы, формальды құқықтық және құқықтық емес сипаттағы нормативті талаптар, орнап отырған құқықтың барлық жүйесін немесе жекелеген элементін өзгерту қажеттіліктерінен көрініс табатын құқықтық шығармашылықта және құқық қолданушылықта маңызды критерий ретінде рөл атқаратын интегральды феномен ретінде қарастырылып келеді.

Бірінші кезекте, құқықтық сананың мазмұнының тәжірибиелік жағы мен оның тұрақты қасиеті шығады, ол өз кезегінде уақыт қажеттілігімен құқықтық ақиқаттың қоғамдық қажеттіліктерімен салыстыруға жауап береді, дамыған, дұрыс құқықтық сана негізінде құқықтық жүйенің қайта құрылуын қамтамасыз етеді. Сондықтан да, құқықтық прогрестің кепілі ретінде, қоғамның, құқық шығармашылықтың, құқық қолданушының құқықтық санасының деңгейін көтеру өте маңызды болып табылады.

Ғ.С. Сапарғалиев, А.С. Ибраева құқықтық сананы қоғамдық сананың жеке бір саласы дей келе, оған мынадай анықтама береді: «Құқықтық сана дегеніміз Қазақстан Республикасы азаматтарының жүзеге асырылып жүрген заңдарға, оларды қолдануға, азаматтардың құқықтарымен бостандықтарына және қалаулы құқыққа, басқа да құқықтық құбылыстарға құқық сезімдерінің, көзқарастарының, пікірлерінің, бағаларының жүйесі бес бейне, яғни, құқықтық болмыс жөнінде білімдер, құқықты

бағалау және оны жүзеге асыру тәжірибе, құқықтық мақсаттар, құндылық бағдары заңдық мәні бар жағдайлар туындағанда адамдардың жүріс-тұрыстарын реттейді» деп есептейді.

Басқаша айтқанда, құқықтық сана дегеніміз адамдардың, әлеуметтік бірліктердің қоғамда бар және олардың тілек-ықыластарына сай келетін құқыққа қатыстылықтарын білдіретін көзқарастарының, идеяларының, түсініктері мен сана-сезімдерінің жиынтығы деп қорытындылайды [2, 87 б.]. Жалпы айтқанда, аталған тұжырымдама жоғарыда көрсетілген көзқарастарды түйіндеп, толықтырып тұр деп есептеуге болады.

Құқықтық сананың ерекшелігі, оның пәнінің нормативті сипатта болуында. Құқықтық сананың нормативтілігі жөніндегі сұрақ ғылымда даулы мәселелердің бірі болып табылады. Көпшілік ізденушілер құқықтық санаға нормативтік сипат тән деген көзқараста. Олардың кейбіреулері құқық нормаларын құқықтық сананың сыртқы нысаны ретінде қарастырады [3, 63 б.].

Қазіргі кезеңде цифрландыру үдерісі қоғам дамуының басты факторларының біріне айналды. Ақпараттық технологиялардың барлық салаға енуі құқықтық жүйеге де тікелей әсер етуде. Бұл жағдай құқықтық сананың дәстүрлі түсінігін кеңейтіп, оны жаңа мазмұнмен толықтыруды талап етеді. Құқықтық сана – азаматтардың құқыққа, заңға және құқықтық институттарға деген көзқарасын білдіретін қоғамдық сананың маңызды формасы. Құқықтық сананың жоғары деңгейі құқықтық мемлекеттің орнығуы мен азаматтық қоғамның дамуының негізгі шарты болып табылады. Сондықтан цифрлық дәуір жағдайында құқықтық сананың өзгеру ерекшеліктерін ғылыми тұрғыда зерттеу өзекті болып табылады.

Заң ғылымында құқықтық сана жеке тұлғаның, әлеуметтік топтардың және тұтас қоғамның құқықтық шындықты қабылдауы ретінде анықталады. Ол құқықтық білім, құқықтық құндылықтар және құқықтық мінез-құлықтың бірлігін қамтиды. Цифрлық қоғам жағдайында құқықтық сана жаңа сипатқа ие болуда. Интернет пен әлеуметтік желілер құқықтық ақпараттың негізгі көзіне айналып, азаматтардың құқықтық көзқарасын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Сонымен қатар электронды құжат айналымы, цифрлық келісімшарттар және онлайн қызметтер құқықтық тәжірибені түбегейлі өзгертті. Осыған байланысты ғылыми әдебиеттерде «цифрлық құқықтық сана» ұғымы қалыптасуда. Ол адамның цифрлық кеңістіктегі құқықтары мен міндеттерін білуін, заңға сәйкес онлайн әрекет етуін және ақпараттық қауіпсіздік нормаларын сақтауын білдіреді.

Цифрлық орта құқықтық сананың дамуына жаңа мүмкіндіктермен қатар, бірқатар күрделі мәселелерді де алға тартады. Соның ішінде ең өзектілері – киберқылмыс, жеке деректердің қорғалмауы және жалған ақпараттың таралуы. Киберқылмыс қазіргі таңда халықаралық деңгейдегі қауіпке айналды. Интернет-алаңқтық, заңсыз деректер жинау, авторлық құқықты бұзу сияқты әрекеттер көбінесе азаматтардың құқықтық сауаттылығының төмендігімен байланысты. Көп жағдайда пайдаланушылар өз әрекеттерінің заңдық салдарын толық түсінбейді. Жеке деректерді қорғау мәселесі де айрықша маңызға ие. Әлеуметтік желілерде жеке ақпаратты бақылаусыз жариялау азаматтардың жеке өміріне қол сұғуға әкелуі мүмкін. Бұл жағдай құқықтық сананы арттырудың қажеттілігін көрсетеді. Сонымен қатар жалған ақпараттың кең таралуы құқықтық нигилизмнің қалыптасуына ықпал етеді. Мұндай ақпарат азаматтардың мемлекеттік органдарға деген сенімін төмендетіп, құқықтық тұрақтылыққа кері әсерін тигізеді [4].

Цифрлық технологиялар құқықтық сананы арттырудың тиімді құралдарына айналууда. Электронды үкімет жүйесі азаматтардың мемлекеттік қызметтерге қолжетімділігін жеңілдетіп, құқықтық қатынастардың ашықтығын қамтамасыз етеді. Онлайн құқықтық білім беру платформалары құқықтық ақпаратты жедел және

қолжетімді түрде таратуға мүмкіндік береді. Бұл әсіресе жастар арасында құқықтық мәдениетті қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Сот жүйесін цифрландыру да құқықтық сананың дамуына оң әсер етеді. Электронды сот ісін жүргізу және онлайн отырыстар әділ сотқа қолжетімділікті арттырып, азаматтардың құқықтық сенімін нығайтады.

Қорытындылай келе, цифрлық дәуірдегі құқықтық сана – қоғамның тұрақты дамуының маңызды көрсеткіші. Цифрландыру құқықтық қатынастарды күрделендіргенімен, құқықтық мәдениетті арттыруға жаңа мүмкіндіктер ашады. Құқықтық сананы дамыту үшін киберқауіпсіздік саласындағы құқықтық білімді күшейту, жеке деректерді қорғау мәдениетін қалыптастыру және цифрлық құқықтық ағартуды жүйелі түрде жүргізу қажет. Бұл шаралар құқықтық мемлекет пен жауапты азаматтық қоғамды нығайтуға негіз болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Құқықтық сана және құқықтық мәдениет: жаңару мен жаңғыру 14.03.2023 Газизова Нәзигүл Слямболқызы «Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті» КеАҚ Әлеуметтік мониторинг және болжау орталығының жетекшісі, педагогика ғылымдарының кандидаты <https://semeytany.kz/16153/kukykytyk-sana-zhene-kukykytyk-medeniet-zhanaru-men-zhangyru>
2. Сапарғалиев Ғ.С.Ибраева А.С. Мемлекет және құқық теориясы.- Астана, 2006. – 127 б.
3. Тоқсанбаев Ә.Қ. Құқықтық сана және құқықтық мәдениет. – Алматы: Жеті жарғы, 2018. Б.- 63.
4. Правовая культура в эпоху цифровых технологий: теоретические аспекты формирования и развития. Гасанов И.Г. «Московский финансово-промышленный университет «Синергия» Карачаево-Черкесский филиал, г. Черкесск. Вестник 2025. УДК 340 DOI:10.36684/chesu-2025-2-58-131-137

ӘОЖ: 341.231.14

Тарап Ж.Д., Ильясова Б.Қ.*,
Қонаев Университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы
*e-mail: baxonya_2775@mail.ru

ЦИФРЛЫҚ КЕҢІСТІКТЕГІ АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕЛУІ

Аңдатпа. Бұл мақалада цифрлық кеңістіктегі адам құқықтарын қорғаудың құқықтық реттелу мәселелері жан-жақты талданады. Ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың қарқынды дамуы қоғамның барлық саласына еніп, адам құқықтарын жүзеге асырудың жаңа форматтарын қалыптастырумен қатар, бірқатар құқықтық қауіп-қатерлерді де туындатып отыр. Зерттеу аясында цифрлық ортада аса осал болып табылатын құқықтар, атап айтқанда жеке өмірге қол сұқпаушылық құқығы, дербес деректерді қорғау, сөз бостандығы, ақпаратқа қол жеткізу және цифрлық теңдік мәселелері қарастырылады. Автор халықаралық-құқықтық актілер мен ұлттық заңнаманың рөлін, сондай-ақ мемлекет пен жеке цифрлық платформалардың жауапкершілігін талдайды. Сонымен бірге, цифрлық қауіпсіздік пен адам құқықтарының арақатынасы, құқықтарды қорғаудың тиімді тетіктері және сот практикасының маңызы

көрсетіледі. Мақалада цифрлық трансформация жағдайында адам құқықтарын қорғау жүйесін жетілдіру қажеттілігі негізделіп, құқықтық реттеудің болашақ даму бағыттары ұсынылады.

Кілт сөздер: адам құқықтары, цифрлық кеңістік, дербес деректер, ақпараттық қауіпсіздік, киберқұқық.

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ЗАЩИТЫ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА В ЦИФРОВОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы правового регулирования защиты прав человека в цифровом пространстве. Стремительное развитие информационно-коммуникационных технологий проникает во все сферы общественной жизни, формируя новые способы реализации прав человека и одновременно порождая ряд правовых рисков. В рамках исследования анализируются наиболее уязвимые в цифровой среде права, включая право на неприкосновенность частной жизни, защиту персональных данных, свободу выражения мнений, доступ к информации и вопросы цифрового неравенства. Автор рассматривает роль международно-правовых актов и национального законодательства, а также ответственность государства и частных цифровых платформ. Особое внимание уделяется соотношению цифровой безопасности и прав человека, механизмам эффективной правовой защиты и значению судебной практики. В статье обосновывается необходимость совершенствования системы защиты прав человека в условиях цифровой трансформации и предлагаются перспективные направления развития правового регулирования.

Ключевые слова: права человека, цифровое пространство, персональные данные, информационная безопасность, киберправо.

LEGAL REGULATION OF HUMAN RIGHTS PROTECTION IN DIGITAL SPACE

Abstract. The article examines the issues of legal regulation of human rights protection in the digital space. The rapid development of information and communication technologies is penetrating all spheres of public life, shaping new ways of exercising human rights while simultaneously generating a number of legal risks. The study analyzes the rights that are most vulnerable in the digital environment, including the right to privacy, personal data protection, freedom of expression, access to information, and issues of digital inequality. The author considers the role of international legal instruments and national legislation, as well as the responsibility of the state and private digital platforms. Special attention is paid to the correlation between digital security and human rights, the mechanisms of effective legal protection, and the significance of judicial practice. The article substantiates the need to improve the system of human rights protection in the context of digital transformation and proposes promising directions for the development of legal regulation.

Key words: human rights, digital space, personal data, information security, cyber law.

Қазіргі кезеңде цифрлық технологиялар адам өмірінің барлық саласына терең еніп, әлеуметтік және құқықтық қатынастардың жаңа формаларын қалыптастыруда. Интернет пен цифрлық платформалар ақпарат алмасудың негізгі арнасына айналып, адам құқықтарын іске асырудың жаңа мүмкіндіктерін ашумен қатар, оларды бұзудың да тың тәсілдерін туындатты. Адам құқықтарын қорғау – құқықтық мемлекеттің негізгі міндеттерінің бірі. Алайда цифрлық кеңістіктің шекарасыз сипаты, ақпараттың жылдам таралуы және деректерді өңдеудің автоматтандырылуы дәстүрлі құқықтық реттеу тетіктерінің тиімділігін төмендетуде. Осыған байланысты цифрлық кеңістіктегі адам құқықтарын қорғаудың құқықтық негіздерін ғылыми тұрғыда талдау өзекті мәселе болып табылады.

Біз байқаған ғылыми-технологиялық революция адамзатқа жаңа экономикалық және әлеуметтік өмір салтына көшуге мүмкіндік берді. Цифрлық технологиялар өмірдің түбегейлі жаңа саласын құрды – материалдық әлеммен қатар виртуалды әлем пайда болды, бұл адамның көптеген қажеттіліктерін қанағаттандыруға мүмкіндік берді. Цифрлық кеңістік үнемі дамып, өзгеріп отыратын әлеуметтік өзара әрекеттесудің жаңа саласы екені белгілі болды. Оның ғылыми тұжырымдамасы, ондағы қолданыстағы ережелердің табиғатын анықтау қажеттілігі туындады (кез-келген әлеуметтік өзара әрекеттесу жалпыға бірдей міндетті ережелерсіз мүмкін емес екені анық). Көптеген ғылыми зерттеулер пайда болды, олардың авторлары бақыланатын құбылыстар мен процестерге ғылыми түсініктеме беруге тырысады. «Цифрлық құқық» шартты атауымен жаңа категориялық-тұжырымдамалық қатар белсенді дамып келеді, IT-мамандар құрметті және өте сұранысқа ие болды – оларсыз біздің өміріміз бүгінде мүмкін емес. Дереккөздердің кең ауқымын зерттеу бірқатар алдын ала тұжырымдар жасауға мүмкіндік берді [1, 256 б.].

Цифрлық технологиялар адам құқықтарын көтермелеу, қорғау және жүзеге асыру үшін жаңа құралдар береді және құқықтардың барлық санаттарына әсер етеді: Азаматтық және саяси, сондай-ақ мәдени, экономикалық және әлеуметтік құқықтар. Олар адамдардың ақпаратқа қалай қол жеткізетінін және оны бөлісетінін, өз пікірін қалыптастыратынын, пікірталас жүргізетінін және күш біріктіретінін анықтайды – олар қоғамдық кеңістікті түбегейлі өзгертті. Бірақ олар тең дәрежеде құқықтарды басу, шектеу және бұзу үшін қолданылады, мысалы, қадағалау, цензура, интернеттегі қысымшылық, алгоритмдер мен автоматтандырылған шешім қабылдау жүйелері арқылы. Цифрлық технологияларды орынсыз пайдалану маргиналды адамдар мен топтарға пропорционалды емес әсер етеді, бұл теңсіздік пен кемсітушілікке әкеледі – интернетте де, нақты өмірде де.

Біз цифрландыру дәуірінде өмір сүріп жатырмыз - адам өмірінің барлық саласында цифрлық технологияларды енгізудің жаһандық және жылдам процесі болуда. Ол біздің күнделікті өмірімізді өзгертті, біздің алдымызда шексіз мүмкіндіктер ашты. Біз бір-бірімізбен аумақтық және уақытша шекаралардан тыс кез келген ақпаратты қысқа мерзімде ала және бере аламыз, үйден шықпай-ақ білім немесе медициналық көмек ала аламыз, іс-шараларға онлайн қатыса аламыз, қашықтықтан сатып алулар жасай аламыз, төлемдер жасай аламыз. Екінші жағынан, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асырудың жаңа мүмкіндіктерін ұсына отырып, цифрлық технологиялар жаңа тәуекелдерге әкеліп соғады, бұл азаматтық құқықтардың бұзылуына және тіпті бұзылуына тікелей немесе делдалдық себеп болады. Бұл мемлекеттік биліктің барлық деңгейлеріндегі цифрландыру процестеріне көп көңіл бөледі [2].

Цифрлық кеңістік – бұл ақпараттық технологиялар арқылы қалыптасатын виртуалды орта, онда қоғамдық қатынастар жүзеге асырылады. Бұл кеңістікте адам құқықтары дәстүрлі құқықтармен қатар, жаңа мазмұнға ие болуда. Мысалы, жеке өмірге қол сұқпаушылық құқығы цифрлық ортада дербес деректерді қорғау мәселесімен тығыз байланысты. Онлайн сервистер мен әлеуметтік желілерде жеке ақпараттың жинақталуы мен өңделуі азаматтардың құқықтарын қорғауды күрделендіреді. Сонымен қатар сөз бостандығы мен ақпаратқа қол жеткізу құқығы да цифрлық кеңістікте ерекше мәнге ие. Интернет азаматтарға өз пікірін еркін білдіруге мүмкіндік берсе, екінші жағынан жалған ақпарат пен заңсыз контенттің таралу қаупін арттырады.

Цифрлық ортада адам құқықтарын қорғау бірқатар құқықтық және институционалдық қиындықтарға тап болуда. Солардың ішінде ең өзектілері – дербес деректердің қорғалмауы, киберқадағалау және трансшекаралық құқық бұзушылықтар. Дербес деректерді заңсыз жинау және пайдалану азаматтардың жеке өміріне қол сұғу болып табылады. Көп жағдайда пайдаланушылар өз деректерінің қалай және қандай

мақсатта қолданылатынын толық білмейді. Бұл жағдай құқықтық сананың төмендігімен және құқықтық реттеудің жеткіліксіздігімен байланысты. Сонымен қатар цифрлық кеңістіктегі құқық бұзушылықтардың трансұлттық сипаты ұлттық заңнаманың мүмкіндіктерін шектейді. Бір мемлекеттің аумағында жасалған құқық бұзушылықтың салдары басқа елдің азаматтарына әсер етуі мүмкін, бұл халықаралық құқықтық ынтымақтастықты қажет етеді.

Адам құқықтарын қорғаудың құқықтық негіздері халықаралық және ұлттық деңгейде бекітілген. БҰҰ-ның адам құқықтары жөніндегі құжаттары, соның ішінде Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы, цифрлық ортада да қолданылатын әмбебап қағидаттарды айқындайды. Соңғы жылдары халықаралық ұйымдар цифрлық құқықтарды қорғауға бағытталған арнайы ұсынымдар мен резолюциялар қабылдауда. Бұл құжаттар интернеттегі адам құқықтарын офлайн кеңістіктегі құқықтармен тең дәрежеде қорғау қажеттігін көрсетеді. Ұлттық деңгейде көптеген мемлекеттер дербес деректерді қорғау, киберқауіпсіздік және ақпараттық қауіпсіздік саласында арнайы заңнамалық актілер қабылдады. Алайда құқық қолдану тәжірибесінде бірқатар олқылықтар сақталуда, бұл құқықтық реттеуді жетілдіруді талап етеді [3].

Цифрлық кеңістіктегі адам құқықтарын қорғау – қазіргі заманғы құқық ғылымының маңызды бағыттарының бірі. Цифрландыру адам құқықтарын іске асырудың жаңа мүмкіндіктерін ашқанымен, оларды қорғаудың күрделі құқықтық мәселелерін де алға тартады. Осыған байланысты цифрлық құқықтарды қорғаудың тиімді тетіктерін қалыптастыру, халықаралық және ұлттық құқықтық нормаларды үйлестіру, сондай-ақ азаматтардың құқықтық және цифрлық сауаттылығын арттыру қажет. Бұл шаралар цифрлық қоғам жағдайында адам құқықтарының толыққанды қорғалуын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Кастельс М. Власть коммуникации [Текст]: учеб. Пособие / М. Кастельс; пер. с англ. Н.М. Тылевич; пер. с англ. предисл. к изд. 2013 г. А.А. Архиповой; под науч. ред. А.И. Черных; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». - 3-е изд. - М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2020. - 564 с. <https://naukaru.ru/ru/nauka/article/55976/view>
2. Выступление Уполномоченного по правам человека в Ярославской области С.А. Бабуркина на тему: «Цифровизация и права человека: универсальные тенденции и региональный опыт» <https://ombudsmanrf.org/ombudsman/bio/novosti-upolnomochenogo/9d7dcc3d-9735-4d63-aa27-89c9b8341c56>
3. Совет ООН по правам человека. Поощрение, защита и реализация прав человека в Интернете. - 2022.

УДК 341.1/8

Тлемисов Д.

Международный Университет Их Засаг имени Чингиз хан г. Улан-батор, Монголия

**КЛИМАТТЫҢ ӨЗГЕРУІ ЖАҒДАЙЫНДА ОРТАЛЫҚ АЗИЯНЫҢ
ТРАНСШЕКАРАЛЫҚ СУ РЕСУРСТАРЫН ХАЛЫҚАРАЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ:
МӘСЕЛЕЛЕР МЕН ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ**

Аңдатпа. Мақалада климаттың өзгеруі жағдайында Орталық Азияның трансшекаралық су ресурстарын халықаралық-құқықтық реттеудің ерекшеліктері қарастырылады. Климаттық өзгерістер өңірдегі өзендердің гидрологиялық режимін елеулі түрде өзгертіп, су ресурстарының тапшылығын күшейтіп, жоғары және төменгі ағыс елдері арасындағы мемлекетаралық қайшылықтарды ушықтыратыны атап өтіледі. Трансшекаралық суларды реттеудің әмбебап және өңірлік халықаралық-құқықтық тетіктеріне талдау жасалып, оларды климаттық тәуекелдерге бейімдеу тұрғысынан негізгі кемшіліктері айқындалады. Қолданыстағы су келісімдеріне климаттық факторды интеграциялау және ынтымақтастықтың институционалдық механизмдерін күшейту қажеттілігі негізделеді. Өңірдің су қауіпсіздігін және тұрақты дамуын қамтамасыз ету мақсатында Орталық Азияның трансшекаралық су ресурстарын халықаралық-құқықтық реттеуді жетілдіру бойынша ұсыныстар тұжырымдалады.

Кілт сөздер: Климаттың өзгеруі; трансшекаралық сулар; халықаралық экологиялық құқық; су ресурстарын әділ әрі ұтымды пайдалану; халықаралық шарттар; өңірлік ынтымақтастық; құқықтық жауапкершілік; су қауіпсіздігі; Орталық Азия.

XXI ғасырда климаттың өзгеруі жүйелік сипатқа ие болып, халықаралық қатынастар мен халықаралық құқықтың трансформациясын айқындайтын негізгі факторлардың біріне айналды. Оның әсері экологиялық проблематика шеңберінен шығып, тұрақты даму, өңірлік қауіпсіздік және стратегиялық маңызы бар табиғи ресурстарды бөлу мәселелерін қамтиды. Осы тұрғыда аса осал салалардың қатарында трансшекаралық су ресурстары ерекше орын алады, себебі қолжетімді тұщы су қорларының қысқаруы мен климаттық тұрақсыздықтың күшеюі жағдайында олардың маңызы едәуір арта түсуде [1].

Орталық Азия трансшекаралық су объектілеріне жоғары деңгейде тәуелді өңірлердің қатарына жатады. Өңірдің негізгі су артериялары - Өмудария мен Сырдария өзендері - су тұтынушы мемлекеттердің аумағынан тыс жерде қалыптасып, бір мезгілде бірнеше елдің мүддесіне қызмет етеді. Мұндай гидрографиялық ерекшелік мемлекеттердің мүдделер теңгерімін қамтамасыз етіп, су саласындағы қайшылықтардың тұрақты мемлекетаралық қақтығыстарға ұласуына жол бермейтін тиімді халықаралық-құқықтық реттеудің дамыған тетіктерін объективті түрде қажет етеді [2].

Климаттың өзгеруі жағдайында су ресурстарын басқарудың дәстүрлі модельдері өз тиімділігінің төмендегенін көрсетуде. Мұздық жамылғысының қысқаруы, өзен ағысының маусымдық динамикасының өзгеруі, құрғақшылық пен төтенше гидрометеорологиялық құбылыстардың жиілеуі өңір мемлекеттері арасындағы құрылымдық қайшылықтардың күшеюіне алып келеді. Сонымен қатар, трансшекаралық су ресурстарын реттеудің қолданыстағы халықаралық-құқықтық тетіктері көбіне климаттық факторды ескермей қалыптасқан, бұл олардың бейімделу әлеуетін едәуір шектеп, қазіргі заманғы сын-қатерлерге жауап беру қабілетін төмендетеді [3].

Осыған байланысты қазіргі климаттық үдерістер мен гидрологиялық режимнің болжанатын өзгерістерін ескере отырып, Орталық Азияның трансшекаралық су ресурстарын халықаралық-құқықтық реттеуге кешенді ғылыми талдау жүргізудің өзектілігі ерекше арта түсуде.

Халықаралық құқықта трансшекаралық су ресурстары мемлекеттердің шекарасын кесіп өтетін немесе екі не одан да көп мемлекеттің шекарасында орналасқан жер үсті және

жер асты сулары ретінде қарастырылады. Олардың құқықтық режимі халықаралық су және экологиялық құқық нормаларына, сондай-ақ мемлекеттердің шарттық және әдет-ғұрыптық тәжірибесінде бекітілген халықаралық құқықтың жалпыға бірдей танылған қағидаттарына негізделіп қалыптасады [4].

Траншекаралық су ресурстарын реттеудің негізгі қағидаттарына әділ әрі ұтымды пайдалану қағидаты, елеулі траншекаралық зиянның алдын алу қағидаты, ынтымақтастық пен адал өзара іс-қимыл қағидаты, сондай-ақ тұрақты даму қағидаты жатады. Аталған қағидаттар халықаралық шарттарда бекітіліп, халықаралық сот және төрелік органдардың практикасы арқылы расталған, бұл оларға нормативтік тұрақтылық пен әмбебап сипат береді.

Орталық Азияның ерекшелігі су ресурстарының бөлінуі мен олардың функционалдық пайдаланылуында айқын асимметрияның болуымен сипатталады. Қырғызстан мен Тәжікстан негізгі өзендердің жоғарғы ағысында орналасып, су ресурстарын негізінен гидроэнергетикалық мақсатта пайдалануға бағдарланған. Ал Қазақстан, Өзбекстан және Түрікменстан аграрлық секторды және азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін ирригациялық сумен жабдықтауға едәуір дәрежеде тәуелді. Мұндай су пайдаланудың моделі мемлекетаралық қайшылықтардың пайда болуына объективті алғышарттар қалыптастырады.

КСРО ыдырағаннан кейін су шаруашылығын басқарудың бірыңғай жүйесі жойылып, су қатынастарын мемлекетаралық құқықтық реттеу жеткілікті институционалдық және құқықтық тұрғыдан рәсімделмеді. Бұл қақтығыс әлеуетінің артуына және климаттық өзгерістермен күшейе түскен су ресурстарының өңірлік тұрақсыздық факторы ретінде трансформациялануына алып келді.

Климаттың өзгеруі жөніндегі Үкіметаралық сарапшылар тобының деректеріне сәйкес, Орталық Азия жаһандық жылынудың теріс салдарларына ең көп ұшырайтын өңірлердің қатарына жатады. Климаттық өзгерістердің негізгі көріністеріне өзендердің мұздықтық коректенуінің қысқаруы, атмосфералық жауын-шашын режимінің өзгеруі және ауаның орташа жылдық температурасының тұрақты өсуі жатады. Бұл үдерістердің жиынтығы өзен ағысының маусымдық бөлінісінің бұзылуына, ұзаққа созылатын құрғақшылықтардың ықтималдығының артуына және ұзақ мерзімді перспективада өңірдің жалпы сумен қамтамасыз етілу деңгейінің төмендеуіне әкеледі.

Климаттық факторлармен шартталған су ресурстарының тапшылығы Орталық Азия мемлекеттерінің азық-түлік қауіпсіздігіне, энергетикалық жүйесіне және әлеуметтік тұрақтылығына тікелей әсер етеді. Су ресурстары үшін бәсекелестіктің күшеюі жағдайында олар барған сайын саясиланудың нысанына айналуға, ал оларды бөлудің тиімді әрі заңды түрде міндетті тетіктерінің болмауы мемлекетаралық даулар мен қақтығыстардың туындау тәуекелдерін арттырады [5].

Халықаралық су құқығының әмбебап көздеріне траншекаралық су ресурстарын пайдаланудың жалпы қағидаттарын бекітетін халықаралық шарттар жатады. Олар мемлекеттер арасындағы ынтымақтастықтың нормативтік негізін қалыптастырғанымен, әдетте рамалық сипатта болып, мәжбүрлеу мен жауапкершіліктің егжей-тегжейлі тетіктерін қамтымайды. Орталық Азия жағдайында мұндай құралдар өңірдің климаттық, әлеуметтік-экономикалық және саяси ерекшеліктерін ескермейтіндіктен, жеткілікті дәрежеде тиімді болып табылмайды.

Орталық Азияда құрылған өңірлік келісімдер мен институттар негізінен үйлестіру және консультациялық тетіктерге бағдарланған. Олардың шешімдері, әдетте, міндетті заңды күшке ие емес, бұл олардың практикалық маңызын едәуір шектеп, траншекаралық су ресурстарын тұрақты басқаруды қамтамасыз етуге мүмкіндік бермейді.

Қазіргі халықаралық-құқықтық реттеудің негізгі проблемасы қолданыстағы келісімдерде климаттық компоненттің нақты әрі айқын түрде бекітілмеуі болып табылады. Құқықтық нормалар көбіне су ресурстарын статикалық бөлуге бағдарланған, ал климаттың өзгеруі реттеудің икемді, бейімделгіш және болжауға негізделген тетіктерін талап етеді. Қосымша шектеу ретінде траншекаралық су пайдалануы саласындағы міндеттемелерді

бұзғаны үшін тиімді жауапкершілік тетіктерінің болмауы көрініс табады, бұл өңір мемлекеттері арасындағы сенім деңгейін төмендетіп, ынтымақтастықтың тұрақтылығын әлсіретеді.

Халықаралық-құқықтық реттеуді жетілдірудің перспективалы бағыттарының бірі су келісімдеріне климаттық параметрлерді интеграциялау болып табылады, оған ұзақ мерзімді климаттық болжамдарды, бейімделгіш басқару тетіктерін және су ресурстарын бірлесіп мониторингтеу жүйелерін пайдалану жатады. Сонымен қатар өңірлік ынтымақтастық институттарын нығайту, олардың өкілеттіктерін кеңейту және су дауларын шешудің міндетті рәсімдерін қалыптастыру да аса маңызды болып табылады.

Осылайша, климаттың өзгеруі Орталық Азиядағы трансшекаралық су қатынастарының сипатын түбегейлі өзгертіп, ресурстар тапшылығы мен қақтығыс әлеуетін күшейтуде. Жүргізілген талдау қолданыстағы халықаралық-құқықтық тетіктердің климаттық сын-қатерлерді ескере отырып, терең жаңғыртуды қажет ететінін көрсетеді. Трансшекаралық су ресурстарын халықаралық-құқықтық реттеуді жетілдіру климаттық факторды интеграциялауға, институционалдық ынтымақтастықты күшейтуге және қабылданатын шешімдердің заңды міндеттілігін арттыруға негізделуі тиіс, бұл Орталық Азияның су қауіпсіздігі мен тұрақты дамуын қамтамасыз етудің қажетті шарты болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Бойл А., Бирни П. Международное право окружающей среды. - М.: Норма, 2018.
2. Духовный В.А. Управление водными ресурсами в Центральной Азии. - Ташкент, 2016.
3. Зонн И.С. Экологические проблемы Центральной Азии. - М.: Наука, 2017.
4. Жильцов С.С. Международное экологическое право. - М.: Юрайт, 2019.
5. Абдуллаев И. Водная безопасность Центральной Азии. - Алматы, 2020.

УДК 341.1/8

Тлемисов Д.

Международный Университет Их Засаг имени Чингиз хан г. Улан-батор, Монголия

ОРТАЛЫҚ АЗИЯ МЕМЛЕКЕТТЕРІНІҢ КЛИМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ СУБЪЕКТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҰЙЫМДАРДЫҢ РӨЛІ

Аңдатпа. Мақалада Орталық Азия мемлекеттерінің климаттық құқықтық субъектілігін қалыптастырудағы халықаралық ұйымдардың рөлі зерттеледі. Жаһандық климаттың өзгеруі жағдайында халықаралық ұйымдар мемлекеттердің күш-жігерін үйлестіру алаңы ретінде ғана емес, сонымен қатар өңір мемлекеттерінің ұлттық климаттық саясатының мазмұнына, құқықтық реттеуіне және институционалдық тетіктеріне ықпал ететін белсенді субъектілер ретінде әрекет ететіні негізделеді. Орталық Азиядағы климаттық ынтымақтастықты дамытуға Біріккен Ұлттар Ұйымының, Дүниежүзілік банктің, Еуропалық Одақтың және өңірлік құрылымдардың қосқан үлесіне талдау жасалады. Зерттеу нәтижесінде халықаралық ұйымдардың ықпалымен өңір мемлекеттерінің климаттық құқықтық субъектілігінің халықаралық міндеттемелерді, «жұмсақ құқық» тетіктерін және сыртқы қаржылық-техникалық қолдауды ұштастыруға негізделген өзіндік моделі қалыптасатыны туралы қорытынды жасалады.

Кілт сөздер: климаттық құқықтық субъектілік; халықаралық ұйымдар; климаттың өзгеруі; халықаралық климаттық құқық; Орталық Азия мемлекеттері; «жұмсақ құқық»; климаттық басқару; халықаралық ынтымақтастық; ұлттық климаттық саясат.

Қазіргі әлемде климаттың өзгеруі халықаралық қатынастар мен халықаралық құқық туралы дәстүрлі түсініктерді трансформациялайтын жүйелік фактор сипатына ие болды. Климаттық проблематика енді тек экологиялық дискурс шеңберінде ғана қарастырылмай, барған сайын экономикалық даму, энергетикалық және азық-түлік қауіпсіздігі, адам құқықтарын қорғау және халықаралық тұрақтылықты қамтамасыз ету мәселелерін қамти түсуде. Осындай жағдайда мемлекетаралық өзара іс-қимылды үйлестіру құралы ретінде ғана емес, жаһандық және өңірлік климаттық саясатты қалыптастырудың негізгі акторлары ретінде әрекет ететін халықаралық ұйымдардың рөлі едәуір арта түседі.

Орталық Азия мемлекеттері үшін климаттың өзгеруі мәселесі кешенді әрі көпдеңгейлі сипатқа ие. Өңір табиғи ресурстарға жоғары деңгейде тәуелділігімен, су және жер экожүйелерінің осалдығының артуымен, сондай-ақ климаттық бейімделу мен климат өзгерісінің салдарын жұмсарту шараларын дербес қаржыландыру мүмкіндіктерінің шектеулілігімен ерекшеленеді. Осындай жағдайда халықаралық ұйымдардың қатысуы айқындалушы мәнге ие болып, ұлттық климаттық стратегияларды, институционалдық шешімдерді және климаттық сын-қатерлерге құқықтық жауап беру тетіктерін қалыптастырудың ең маңызды факторына айналады [1].

Ғылыми әдебиеттерде халықаралық ұйымдардың рөлі дәстүрлі түрде халықаралық ынтымақтастықты дамытуға жәрдемдесу және мемлекетаралық келісілген тәсілдерді іске асыру тұрғысынан қарастырылады. Алайда күшейіп келе жатқан климаттық дағдарыс жағдайында олардың ықпалы үйлестіруші функциялар шеңберінен шығып, мемлекеттердің климаттық үдерістерге қатысуының құқықтық табиғатына тікелей әсер етуде. Осы үдеріс нәтижесінде мемлекеттердің климаттық құқықтық субъектілігі феномені қалыптасуда, онда халықаралық ұйымдардың халықаралық міндеттемелері, ұсынымдары, бағдарламалық құжаттары мен қаржылық тетіктері ұлттық құқықтық жүйелер мен мемлекеттік саясатқа тікелей әрі тұрақты ықпал етеді.

Осы мақаланың мақсаты – Орталық Азия мемлекеттерінің климаттық құқықтық субъектілігін қалыптастырудағы халықаралық ұйымдардың рөлін талдау, сондай-ақ өңірдің әлеуметтік-экономикалық және экологиялық ерекшеліктері жағдайында бұл үдерістің өзіндік қырларын айқындау болып табылады.

Халықаралық құқықта мемлекеттің құқықтық субъектілігі дәстүрлі түрде оның халықаралық құқықтар мен міндеттердің иесі болу қабілеті, халықаралық құқықтық қатынастарға қатысуы және халықаралық-құқықтық жауапкершілік көтеруі ретінде түсіндіріледі [2]. Халықаралық құқықтың классикалық доктринасы мемлекеттердің құқықтық субъектілігінің әмбебап әрі тең сипатына негізделеді. Сонымен қатар, жаһандану үдерістерінің күшеюі, халықаралық қатынастардың институционалдануы және халықаралық құқықтың мамандандырылған салаларының дамуы құқықтық субъектіліктің функционалдық тұрғыдан жіктелуіне алып келуде.

Халықаралық экологиялық және климаттық құқықтың қалыптасуы мен дамуы жағдайында халықаралық құқықтық субъектіліктің ерекше сегменті — мемлекеттің климаттық құқықтық субъектілігі қалыптасуда. Ол мемлекеттің халықаралық климаттық міндеттемелер жүйесіне, реттеудің институционалдық тетіктеріне, сондай-ақ халықаралық ұйымдармен көпдеңгейлі өзара іс-қимыл нысандарына қатысуын көрсетеді.

Мемлекеттің климаттық құқықтық субъектілігі, атап айтқанда, халықаралық климаттық міндеттемелерді қабылдауда, ұлттық деңгейде айқындалатын үлестерді және стратегиялық құжаттарды әзірлеу мен іске асыруда, есептілік, мониторинг және верификацияның халықаралық тетіктеріне қатысуда, сондай-ақ халықаралық қаржылық және институционалдық құрылымдармен өзара іс-қимыл жасауда көрініс табады. Құқықтық субъектіліктің бұл түрі динамикалық сипатқа ие болып, халықаралық нормалардың, практикалардың және институттардың ықпалымен қалыптасады, олардың ішінде халықаралық ұйымдар шешуші орын алады.

Жаһандық климаттық архитектураны қалыптастыруда Біріккен Ұлттар Ұйымы

орталық рөл атқарады. БҰҰ-ның Климаттың өзгеруі жөніндегі рамалық конвенциясы мен Париж келісімі халықаралық климаттық ынтымақтастықтың құқықтық негіздерін қалап, мемлекеттердің климаттың өзгеруімен күреске қатысуының шеңберін айқындады және климаттық реттеудің әмбебап қағидаттарын белгіледі [3].

Орталық Азия мемлекеттері үшін Біріккен Ұлттар Ұйымының Даму бағдарламасы, БҰҰ-ның Қоршаған орта жөніндегі бағдарламасы және БҰҰ-ның Еуропа үшін экономикалық комиссиясы сияқты құрылымдардың қызметі ерекше маңызға ие. Аталған ұйымдар ұлттық климаттық стратегияларды, заңнамалық бастамаларды және халықаралық міндеттемелерді іске асыру тетіктерін әзірлеуге қатыса отырып, әдіснамалық, сараптамалық және институционалдық қолдау көрсетеді, осылайша ұлттық климаттық заңнаманың қалыптасуына тікелей ықпал етеді.

Климаттық басқару жүйесінде Дүниежүзілік банк пен өңірлік даму банктері ерекше рөл атқарады. Олар климаттық жобаларды қаржыландыруды қамтамасыз етіп, қаржылық ресурстарды ұсынуды мемлекеттердің белгілі бір құқықтық, институционалдық және стратегиялық талаптарды орындауымен байланыстырады. Дүниежүзілік банктің қаржылық құралдары іс жүзінде мемлекеттер үшін климаттық стандарттарды енгізу, «жасыл» экономиканы дамыту және ұлттық құқықтық жүйелерді реформалау жөніндегі қосымша міндеттемелерді қалыптастырады, бұл Орталық Азия мемлекеттерінің климаттық құқықтық субъектілігіне тікелей ықпал етеді.

Халықаралық ұйымдардың ықпалымен өңір мемлекеттері климаттың өзгеруіне бейімделу жөніндегі ұлттық стратегиялар мен жоспарларды, сондай-ақ климат саласындағы өзге де бағдарламалық құжаттарды қабылдады. Бұл құжаттар, әдетте, халықаралық ұсынымдарға сәйкес әзірленіп, парниктік газдар шығарындыларын қысқарту, бейімделу шараларын іске асыру және тұрақты есептілік жүргізу жөніндегі міндеттемелерді қамтиды. Осы контексте халықаралық ұйымдар тек кеңесші рөлінде ғана емес, сонымен қатар өңір мемлекеттерінің климаттық саясатының іс жүзіндегі бірлескен авторлары ретінде де көрініс табады, бұл климат саласында мемлекеттік егемендік туралы дәстүрлі түсініктің трансформацияланып жатқанын айғақтайды.

Қазіргі заманғы климаттық реттеудің айрықша ерекшелігі «жұмсақ құқық» құралдарының — ұсынымдардың, нұсқаулықтардың, стратегиялар мен бағдарламалардың кеңінен қолданылуы болып табылады. Формальды заңдық міндеттілігі болмағанына қарамастан, бұл құралдар ұлттық құқықтық жүйелерге елеулі нормативтік әрі практикалық ықпал етеді. Орталық Азия мемлекеттері үшін «жұмсақ құқық» тетіктері климаттық стандарттардың негізгі көзі ретінде жиі көрініс табады, бұл климаттық құқықтық субъектілікті қалыптастыруда халықаралық ұйымдардың рөлін қосымша түрде күшейтеді.

Орталық Азиядағы климаттық күн тәртібіне Еуропалық Одақ айтарлықтай ықпал етеді, ол техникалық көмек көрсету және құқықтық үйлестіру бағдарламалары арқылы климаттық және экологиялық стандарттарды белсенді түрде ілгерілетуде. ЕО-ның экологиялық және климаттық нормалары өңір елдерінің ұлттық заңнамаларына біртіндеп интеграцияланып, классикалық халықаралық шарттар шеңберінен тыс сыртқы нормативтік ықпалдың элементтерін қалыптастырады.

Өңірлік құрылымдар, атап айтқанда Арал теңізін құтқару жөніндегі халықаралық қор, климаттық және экологиялық ынтымақтастық саласында маңызды үйлестіруші функция атқарады. Алайда қабылданатын шешімдердің заңды міндеттілігінің жеткіліксіздігі және институционалдық тетіктердің әлсіздігі салдарынан олардың мемлекеттердің климаттық құқықтық субъектілігін қалыптастыруға тигізетін ықпалы шектеулі болып қала береді.

Орталық Азия мемлекеттерінің климаттық құқықтық субъектілігін қалыптастырудағы негізгі проблема халықаралық ұйымдар мен ұлттық институттардың ықпалы арасындағы асимметрия болып табылады. Бір жағынан, халықаралық ұйымдар климаттық құқықтың дамуына және институционалдық жаңғыртуға ықпал етсе, екінші жағынан өңір мемлекеттерінің сыртқы нормативтік және қаржылық тәуелділігін күшейтеді [4]. Осындай жағдайда ұлттық құқықтық тетіктерді нығайтуға негізделген, сонымен қатар белсенді

халықаралық ынтымақтастықты сақтайтын климаттық құқықтық субъектіліктің неғұрлым теңгерімді моделін қалыптастыру перспективалы бағыт ретінде көрінеді.

Осылайша, халықаралық ұйымдар Орталық Азия мемлекеттерінің климаттық құқықтық субъектілігін қалыптастыруда шешуші рөл атқарады. Олардың ықпалы үйлестіру мен қаржылық қолдау шеңберінен шығып, өңір мемлекеттерінің климаттық саясатының құқықтық және институционалдық негіздерін қамтиды. Климаттың өзгеруі жағдайында халықаралық нормалардың, «жұмсақ құқық» тетіктерінің және халықаралық ұйымдардың институционалдық практикаларының ықпалымен мемлекеттердің климаттық құқықтық субъектілігі дамитын халықаралық өзара іс-қимылдың жаңа моделі қалыптасуда. Орталық Азия мемлекеттері үшін климат саласында сыртқы нормативтік ықпал мен ұлттық егемендікті сақтаудың арасындағы тепе-теңдікті табу аса маңызды міндетке айналады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Духовный В.А. Водная и климатическая безопасность Центральной Азии. — Ташкент, 2019.
2. Жильцов С.С. Международное право: общая часть. — М.: Юрайт, 2021.
3. Рамочная конвенция ООН об изменении климата, 1992.
4. Зонн И.С. Международные организации и экология. — М.: Наука, 2020.

ПРЕДУПРЕЖДЕНИЕ ПРЕСТУПНОСТИ ЮРИДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

№3 (75) - 2025

ISSN 1608-84-17

Подписано в печать 30.09.2025 г.

Формат 60x84 1/8.

Печать цифровая. Бумага офсетная.

Усл. печ. л. 5,81.

Тираж 500 экз.

Заказ № 03042026=200.

КОПИР & КА

Адрес типографии:

г. Алматы, ул. Шемякина д.73

rex8800@mail.ru